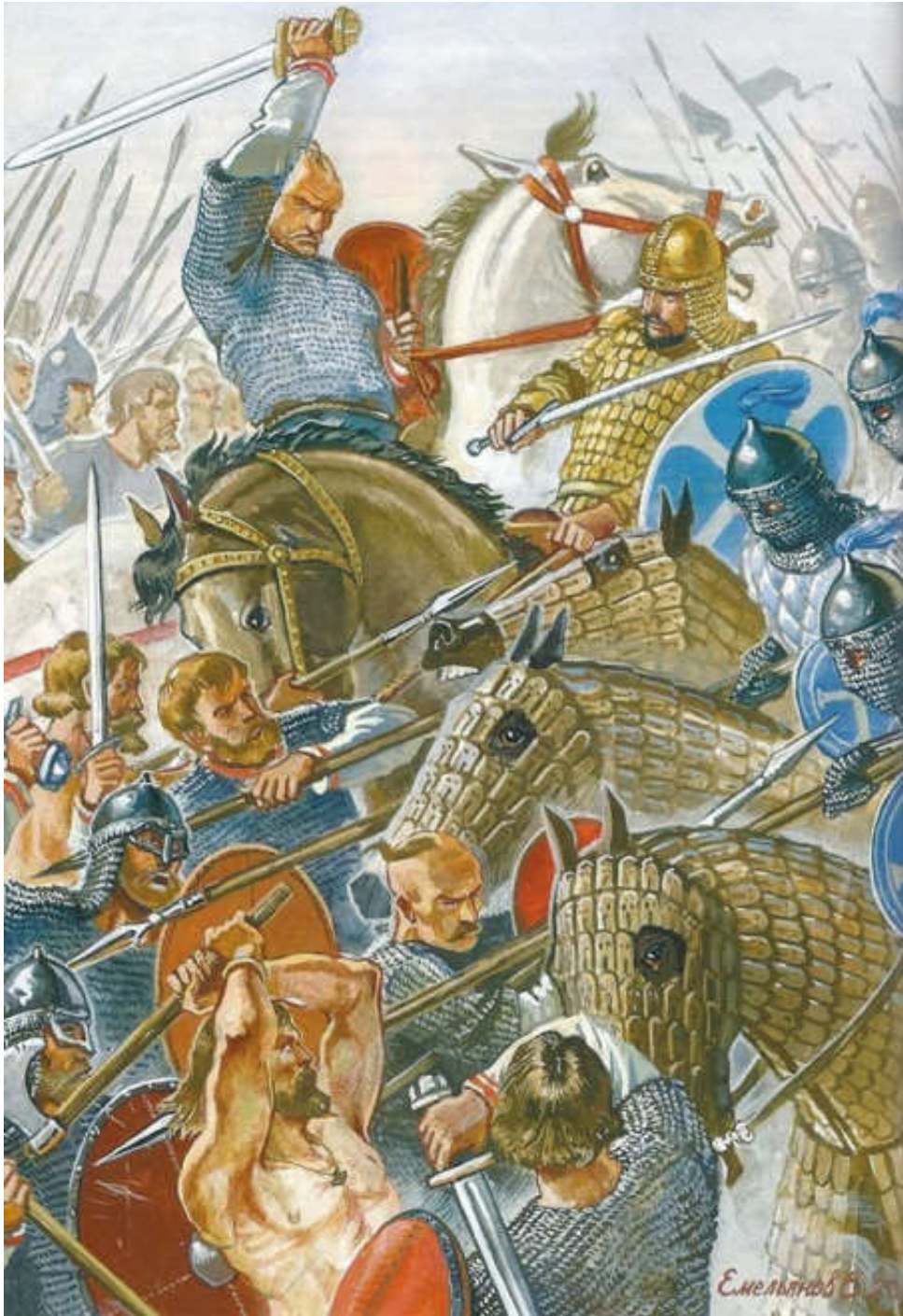

Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΤΕΧΝΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Μάριος Νοβακόπουλος

Cognosco Team

2019

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

- Βυζάντιο: Πως η γεωγραφία καθορίζει τη μοίρα των αυτοκρατοριών
 - Χάρτες
- Βασικές αρχές Βυζαντινής στρατηγικής: Η Αλεπού και το Λιοντάρι

Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΤΕΧΝΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

- Μην είσαι χωρίς λόγο ριψοκίνδυνος
- Νίκησε τον εχθρό με στρατηγήματα
- Εξουδετέρωσε τον αρχηγό
- Προκάλεσε διχόνοια στον εχθρό
- Μάθε να προσαρμόζεσαι
- Πρόσεχε τους συμμάχους σου
- Οι ιδιότητες του καλού στρατηγού

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

- Ο συμβολισμός του πλούτου στη Βυζαντινή στρατηγική
- Μαχητικό πνεύμα ή συντήρηση: Το Βυζάντιο ως δύναμη Status Quo

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Βυζάντιο: πως η γεωγραφία καθορίζει τη μοίρα των αυτοκρατοριών

Κάθε πολιτισμός διαμορφώνεται από τον χώρο στον οποίο βρίσκεται. Πολύ διαφορετικά εξελίσσεται ο χαρακτήρας λαών που αναπτύσσονται σε βουνά ή πεδιάδες, με ή χωρίς πρόσβαση σε θάλασσα, σε τόπους ξερούς και άγονους ή ευλογημένους με φυσικούς πόρους και άφθονο νερό. Η Βυζαντινή αυτοκρατορία λοιπόν πρέπει να εξεταστεί πριν απ' όλα, στη γεωγραφική της τοποθεσία.

Το μεσαιωνικό Ρωμαϊκό κράτος γεννήθηκε και πορεύθηκε μέσα στο χώρο της αλεξανδρινής και ελληνιστικής Ανατολής, την οποία αργότερα κατέκτησε η Ρώμη. Ήταν μία γεωγραφική ενότητα όπου κυριαρχούσε η ελληνική γλώσσα, γεννήθηκε ο χριστιανισμός και αναπτύσσονταν μεγάλα αστικά κέντρα όπως η Αντιόχεια και η Αλεξάνδρεια.

Ο ιστορικός βυζαντινός χώρος χωρίζεται στα εξής βασικά τμήματα: τη Μικρά Ασία, η οποία αποδείχθηκε η πιο πολύτιμη επαρχία της αυτοκρατορίας, τη χερσόνησο του Αίμου, δηλαδή τα Βαλκάνια, την Ιταλία, την περιοχή του Καυκάσου και τις μεσογειακές περιφέρειες της Μέσης Ανατολής μαζί με την Αίγυπτο. Από θαλάσσιας πλευράς το Βυζάντιο απλωνόταν στο χώρο του Ευξείνου Πόντου και της Ανατολικής Μεσογείου, ενώ κατά καιρούς επέκτεινε την επιρροή του και δυτικότερα.

Το σημείο όπου βρίσκονταν τα βυζαντινά σύνορα και ο βαθμός στον οποίο η Κωνσταντινούπολη έλεγχε τις θάλασσες όριζαν τους χώρους όπου μπορούσε να προβάλλει την ισχύ της και τις γραμμές όπου έπρεπε να στήσει την άμυνα της. Αλλά ας τα πάρουμε ένα-ένα.

Η Μικρά Ασία ήδη από τη μακρινή αρχαιότητα έπαιξε σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη του ελληνικού πολιτισμού όταν αυτός εξαπλώθηκε και στις δύο ακτές του Αιγαίου. Διαδοχικοί αποικισμοί δημιούργησαν εκατοντάδες ελληνικές πόλεις σε όλες τις ακτές της Μικράς Ασίας. Οι κατακτήσεις του Μεγάλου Αλεξάνδρου έφεραν την ελληνική κυριαρχία στα βάθη της, και την ελληνιστική και ρωμαϊκή περίοδο εκτυλίχθηκε ένας βαθύς εξελληνισμός. Με την εμφάνιση του χριστιανισμού η Εκκλησία βρήκε στην περιοχή εύφορο έδαφος να εξαπλωθεί, με σημαντικά κέντρα στην Έφεσο, τη Σμύρνη και άλλες πόλεις. Οι ελληνομαθείς Καππαδόκες πατέρες ανέπτυξαν το ορθόδοξο δόγμα στα παραγμένα χρόνια του 4ου και 5ου αιώνα.

Η μικρασιατική χερσόνησος χωριζόταν σε δύο τμήματα. Πρώτον, η δυτική και παραλιακή ζώνη αποτελούσε το χώρο της παλαιότερης ελληνικής παρουσίας και χαρακτηριζόταν από αστική οικονομία, με έμφαση στο εμπόριο και τη ναυτιλία. Η δεύτερη ζώνη, του εσωτερικού, ήταν αγροτική και με πολύ μικρότερες ελληνικές επιρροές. Ο ανταγωνισμός ανάμεσα στην ανατολική Μικρά Ασία και στα παράλια της, ως αντιπαράθεση υπαίθρου και πόλεων ή Ασιατών και Ελλήνων έπαιξε μεγάλο ρόλο στην ιστορία της αυτοκρατορίας, ειδικά την εποχή της Εικονομαχίας. Η στρατηγική σημασία των κεντρικών υψιπέδων ήταν πολύ μεγάλη και αυτό φάνηκε οδυνηρά από τον 11ο αιώνα, όταν στην περιοχή εγκαταστάθηκαν Τούρκοι: οι Βυζαντινοί κράτησαν τα παράλια αλλά δεν μπόρεσαν να διώξουν τον εχθρό από το κέντρο, με αποτέλεσμα σιγά-σιγά να φθαρεί η δύναμη τους.

Η ανατολική Μικρά Ασία τελείωνε στη μεγάλη Οροσειρά του Ταύρου. Αυτά τα ψηλά και άγονα βουνά ήταν για αιώνες το σύνορο του Βυζαντίου με το μουσουλμανικό Χαλιφάτο-εκεί έδρασαν οι θρυλικοί Ακρίτες, οι αγρότες πολεμιστές που προστάτευαν την αυτοκρατορία από τους εισβολείς. Όσο αυτή η γραμμή άμυνας κρατούσε, η βυζαντινή Μικρά Ασία μπορούσε να αναπτυχθεί και να στηρίξει την αυτοκρατορία, με την ισχυρή της οικονομία και το μεγάλο ανθρώπινο δυναμικό της. Από τις άκρες της Μικρασίας οι Βυζαντινοί έκαναν αντεπιθέσεις και ασκούσαν επιρροή προς τη Συρία, τη Μεσοποταμία και τον Καύκασο.

Η χερσόνησος του Αίμου από την άλλη ξεκίνησε ως το πιο ταπεινό και περιφρονημένο διαμέρισμα της αυτοκρατορίας. Επί Ιουστινιανού η περιοχή κατέβαλε μόλις το 10% της συνολικής φορολογίας, αφού η οικονομία της ήταν πολύ κατώτερη από της Ασίας. Σημαντικότερο τμήμα των βυζαντινών Βαλκανίων ήταν ο άξονας Μακεδονίας Θράκης, με κέντρα τη Θεσσαλονίκη και την Κωνσταντινούπολη αντίστοιχα. Η Θεσσαλονίκη ήταν η «συμβασιλεύουσα» του Βυζαντίου, όπως σήμερα είναι η «συμπρωτεύουσα» της Ελλάδας. Θαλάσσιοι δρόμοι από το Αιγαίο και χερσαίες οδοί όπως η Εγνατία την έκαναν σημαντικό οικονομικό, διοικητικό και στρατιωτικό σταθμό. Η νότια Ελλάδα, τα Κατωτικά όπως τα ονόμαζαν, είχε πολύ μικρότερη σημασία και ήταν σχετικά παραμελημένη, χωρίς αυτό να σημαίνει πως δεν υπήρχαν και εκεί σημαντικές πόλεις όπως η Πάτρα, η Λάρισα και η Κόρινθος.

Την πρωτοβυζαντινή εποχή βυζαντινό σύνορο των Βαλκανίων ήταν ο ποταμός Δούναβης. Με τις μεταναστεύσεις όμως των Σλάβων και των Βουλγάρων τον 6ο και 7ο αιώνα η αυτοκρατορική εξουσία κατέρρευσε σε όλη σχεδόν τη χερσόνησο. Οι Σλάβοι πλημμύρισαν τα Βαλκάνια μέχρι την Πελοπόννησο, αφήνοντας στους Βυζαντινούς μόνο τα παράλια και κάποιες οχυρές θέσεις. Χρειάστηκαν επίμονοι αγώνες για να απωθηθούν οι εισβολείς και να αποκατασταθεί ο βυζαντινός έλεγχος στην Ελλάδα, και ακόμη πιο άγριοι πόλεμοι για να υποταχθεί η Βουλγαρία, που για αρκετούς αιώνες ήταν από τους μεγαλύτερους ανταγωνιστές της Νέας Ρώμης. Όσο το Βυζάντιο κρατούσε το σύνορο του Δούναβη ή έστω τις δαλματικές ακτές, μπορούσε να επηρεάζει πολιτικά και οικονομικά την Κεντρική Ευρώπη. Αδυνατώντας να διώξει οριστικά ή να εξελληνίσει όλους τους Σλάβους,

η αυτοκρατορία επέλεξε τον εκχριστιανισμό τους, εντάσσοντας τους έτσι μόνιμα στη σφαίρα του πολιτισμού της. Προς τη δύση η περίμετρος ασφαλείας του Βυζαντίου βρισκόταν στα Επτάνησα και την Ήπειρο, γέφυρα από και προς την Ιταλία.

Η Ιταλία υπήρξε για σύντομα μόνο διαστήματα βυζαντινή κτήση, όμως η συμβολική και συναισθηματική της αξίας ήταν τεράστια. Δεν είναι δύσκολο να εξηγηθεί το γιατί: στην Ιταλία βρισκόταν η Παλαιά Ρώμη, η κοιτίδα της αυτοκρατορίας. Η ανάκτηση του Ιουστινιανού επανέφερε όλην την ιταλική χερσόνησο σε ρωμαϊκό έλεγχο, όμως οι λομβαρδικές και μετά οι φραγκικές κατακτήσεις περιόρισαν τη βυζαντινή ζώνη στο νότο, στην Απουλία, την Καλαβρία και τη Σικελία. Με δύο λόγια η βυζαντινή Ιταλία ταυτιζόταν σχεδόν με τη Μεγάλη Ελλάδα της αρχαιότητας. Η κατοχή της Ιταλίας επέτρεπε στο Βυζάντιο να επηρεάζει τα ζητήματα του Πάπα στη Ρώμη και να ελέγχει τη νότια-μεσογειακή κάθοδο δυνάμεων όπως οι Φράγκοι και οι Γερμανοί. Τη βυζαντινή ηγεμονία αναγνώριζαν έμμεσα και άλλες ιταλικές πόλεις βορειότερα, όπως η Βενετία. Η πόλη αυτή έπαιξε καίριο και εν τέλει καταστροφικό ρόλο στη βυζαντινή ιστορία.

Για να γυρίσουμε λίγο στην Ανατολή. Μετά τη Μικρά Ασία εκτεινόταν η περιοχή της Υπερκαυκασίας, στο χώρο της σημερινής Γεωργίας, Αρμενίας, Αζερμπαϊτζάν και της νότιας Ρωσίας. Η Υπερκαυκασία χαρακτηρίζεται από πανύψηλα, κακοτράχαλα βουνά που εμποδίζουν τη γεωργία και κάνουν αδύνατη κάθε απόπειρα ενωτικής διακυβέρνησης. Η στρατηγική της σημασία όμως ήταν τεράστια: αν το Βυζάντιο υπερείχε στην Υπερκαυκασία, τότε μπορούσε από εκεί να ελέγχει τα περάσματα προς την Κεντρική Ασία και το δρόμο του μεταξιού, ενώ μπορούσε να επιτίθεται απευθείας στην Περσία και τη Μεσοποταμία, βασικές επαρχίες της Σασσανιδικής αυτοκρατορίας και του αραβικού Χαλιφάτου αργότερα. Αν οι Πέρσες ή οι Άραβες επικρατούσαν στην περιοχή μπορούσαν να επιτεθούν στη βόρεια Μικρά Ασία ή, ακόμη χειρότερα, να βγουν στον Εύξεινο Πόντο και να φτιάξουν στόλο.

Η Μέση Ανατολή και η ειδικά η περιοχή που ονομάστηκε Εύφορη Ημισέληνος, δηλαδή η Μεσοποταμία, η μεσογειακή της ακτή και η Αίγυπτος, ήταν από την αρχαιότητα οι πλουσιότερες περιοχές του Παλαιού Κόσμου και οι πολυτιμότερες επαρχίες του Αλεξάνδρου, της Ρώμης και του Βυζαντίου. Η Αίγυπτος μόνη της παρείχε το ένα τρίτο των συνολικών φόρων και τεράστια αποθέματα σιταριού για την Κωνσταντινούπολη. Δυστυχώς για την αυτοκρατορία και οι άλλες δυνάμεις συμφωνούσαν στο πόσο πολύτιμες ήταν αυτές οι περιοχές και έκαναν ότι μπορούσαν για να τις αφαιρέσουν. Αυτό το κατόρθωσαν τελικά οι Άραβες τον 7ο αιώνα. Με εξαίρεση την ανάκτηση της Συρίας το 10ο αιώνα, το Βυζάντιο δεν μπόρεσε ποτέ να επιστρέψει στη Μέση Ανατολή, με αποτέλεσμα να μην ξαναφθάσει ποτέ τα παλαιότερα επίπεδα ισχύος και πλούτου του. Για τα διαστήματα που έλεγχε τη Συρία το Βυζάντιο μπορούσε να απειλεί το σύνολο των δυτικών επαρχιών του Χαλιφάτου και να κάνει επιδρομές μέχρι την Ιερουσαλήμ και τη Βαγδάτη. Όταν από την άλλη κυριαρχούσε στην Αίγυπτο, η Κωνσταντινούπολη λειτουργούσε ως αφρικανική δύναμη, έχοντας συμμαχίες με

δυνάμεις του σημερινού Σουδάν και της Αιθιοπίας. Αυτό του έδινε τον έλεγχο της Ερυθράς θάλασσας και έτσι σημαντική επιρροή στην προϊσλαμική Αραβία και ανοικτούς εμπορικούς δρόμους για τον Ινδικό ωκεανό. Τον 6ο αιώνα οι Βυζαντινοί έμποροι έφθαναν μέχρι την Ινδία και τη Σρι Λάνκα.

Και περνάμε τώρα στη θάλασσα. Στο βορρά της Κωνσταντινούπολης και της Μικράς Ασίας απλωνόταν (βασικά ακόμη απλώνεται, τώρα που το σκέφτομαι) ο Εύξεινος Πόντος. Η κλειστή αυτή θάλασσα συντηρούσε την επαφή του Βυζαντίου με τη ρωσο-ουκρανική στέπα και τον Καύκασο, όπου κατοικούσαν νομαδικές φυλές. Στην κορυφή της, όπου βρίσκεται η σημερινή χερσόνησος της Κριμαίας, Ταυρική για εκείνην την εποχή, οι Βυζαντινοί κρατούσαν τα Κλίματα, τη νότια ακτή της. Εκεί, το λιμάνι της Χερσώνας ήταν από τις πιο πολύτιμες κτήσεις της αυτοκρατορίας. Μέσω της Χερσώνας το Βυζάντιο ασκούσε επιρροή σε όλη τη βορειοανατολική Ευρώπη. Για τον έλεγχο της πορείας των Ασιατών νομάδων προς το Δούναβη ή τη Θράκη, το Βυζάντιο χρησιμοποιούσε όλη του τη διπλωματική τέχνη. Ειδικά ο εκχριστιανισμός αποδείχθηκε πολύ αποτελεσματικός: με βάση τα βόρεια προγεφυρώματα της, η αυτοκρατορία ευαγγέλισε τους Ρώσους, σε μία από τις σημαντικότερες πολιτισμικές αλλαγές της παγκόσμιας ιστορίας.

Η Μεσόγειος θάλασσα από την άλλη ήταν ο θαλάσσιος πυρήνας του Βυζαντίου, αγκαλιάζοντας το μεγαλύτερο μέρος των ακτών του. Από τους Ρωμαίους η μεσαιωνική αυτοκρατορία κληρονόμησε έναν ενιαίο μεσογειακό κόσμο, μια «ρωμαϊκή λίμνη» όπου το σύνολο των ακτών βρισκόταν υπό τον έλεγχο της. Με την πτώση της Δυτικής Ρώμης τον 5ο αιώνα η ενότητα αυτή περιορίστηκε στην ανατολή. Ο Ιουστινιανός με τους πολέμους της ανάκτησης αναστήλωσε προσωρινά τη ρωμαϊκή κυριαρχία στη δυτική Μεσόγειο. Η αραβική κατάκτηση όμως, 150 χρόνια αργότερα, διέλυσε οριστικά τον ελληνορωμαϊκό και χριστιανικό χώρο της Μεσογείου. Τους επόμενους αιώνες το Βυζάντιο αγωνίστηκε σκληρά για τη ναυτική κυριαρχία ενάντια στους περιβόητους Σαρακηνούς πειρατές. Πλέον, η νησιωτική αλυσίδα Σικελία, Κρήτη, Ρόδος και Κύπρος ήταν η αυτοκρατορική γραμμή άμυνας. Όταν χανόταν και τα νησιά αυτά γίνονταν φωλιές πειρατών, όλες οι ακτές υπέφεραν και οι ναυτικές επικοινωνίες σταματούσαν. Μόνο αφού τον 10ο αιώνα οι Βυζαντινοί πήραν πίσω αυτές τις βάσεις, το εμπόριο άνθισε, επικράτησε ασφάλεια στο Αιγαίο και η αυτοκρατορία ξαναέγινε μεσογειακή δύναμη. Το Βυζάντιο, παρά τη χερσαία μάζα του, όφειλε την ισχύ του στη θαλάσσια δύναμη και το ναυτικό του, πολεμικό και εμπορικό. Η παραμέληση του στόλου μετά τον 11ο αιώνα και πιο μετά η εξάρτηση της αυτοκρατορίας από το ναυτικό των ιταλικών πόλεων ήταν από τα πιο μεγάλα λάθη που οδήγησαν στην παρακμή και την πτώση

Επιστρέφοντας από τις επί μέρους περιοχές και ξανακοιτώντας τη μεγάλη εικόνα, βλέπουμε πως το Βυζάντιο είχε πόδι σε τρεις ηπείρους, Ευρώπη-Ασία και Αφρική, και μάλιστα στα στρατηγικά σημεία συνάντησής τους. Αυτό, μαζί με τον πλούτο επαρχιών όπως η Αίγυπτος και η Μικρά Ασία, τραβούσε κατακτητές και επιδρομείς από κάθε κατεύθυνση. Από τα τέσσερα σημεία του ορίζοντα, νομάδες επιδρομείς και μεγάλες αυτοκρατορίες πίεσαν το Βυζάντιο για να του

αποσπάσουν εδάφη ή να το καταπιούν ολόκληρο. Η πολύτιμη αλλά και ευαίσθητη γεωγραφία του Βυζαντίου το προίκισε με πολλά πλεονεκτήματα, αλλά και το καταδίκασε σε μία χιλιετία αδιάκοπης άμυνας. Ανάμεσα στη λατινική Δυτική Ευρώπη και τη μουσουλμανική Ανατολή, η αυτοκρατορία πέρασε το Μεσαίωνα επικοινωνώντας και πολεμώντας και με τις δύο, χτίζοντας παράλληλα το δικό της πολιτισμό, που ζει μέχρι σήμερα, από την Αίγυπτο και τη Σερβία μέχρι το Καζακστάν και τις ακτές της Αλάσκα.

ΧΑΡΤΕΣ

Χ. 1: Το Βυζάντιο πριν και μετά τις εκστρατείες ανακτήσεως του Ιουστινιανού (527-565).

Χ. 2: Η αυτοκρατορία και τα θέματα της τον 10ο αιώνα.

Χ. 3: Το Εξαρχάτο της Ιταλίας μετά την εισβολή των Λογγοβάρδων (τέλη 6ου αιώνας).

Χ. 4: Η Μέση Ανατολή πριν την άνοδο του Ισλάμ. Το Βυζάντιο και η Περσία ανταγωνίζονταν για την εξασφάλιση συμμάχων και υποτελών, καθώς και για τον έλεγχο εμπορικών οδών.

Χ. 5: Το Βυζάντιο την εποχή της πτώσεως της ρωμαϊκής Δύσεως. Διακρίνεται καθαρά η στρατηγική του θέση στο σταυροδρόμι Ευρώπης, Ασίας και Αφρικής.

Βασικές αρχές Βυζαντινής στρατηγικής: Η Αλεπού και το Λιοντάρι

«Οι αρχές της στρατηγικής αποτελούν, στον μεν πόλεμο προγυμνάσματα για τη νίκη, στον δε καιρό της ειρήνης μαθήματα για την εξάσκηση της διάνοιας.»
(Πολύαινος)

«Η τέχνη του πολέμου είναι ζωτικής σημασίας για το κράτος. Είναι ζήτημα ζωής και θανάτου, ο δρόμος είτε για την ασφάλεια είτε για την καταστροφή. Συνεπώς είναι ένα θέμα μελέτης το οποίο σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να παραμεληθεί.»
(Σουν Τζου)

Η Ανατολική Ρωμαϊκή αυτοκρατορία κατέχει ένα ρεκόρ από τα πιο αξιοζήλευτα: βρίσκεται μέσα στις πλέον μακρόβιες δυνάμεις της ιστορίας. Ανάλογα από το που θα ορίσουμε την αρχή της Βυζαντινής ιστορίας, ουσιαστικά της μεταβάσεως από την αρχαία, «καθαυτό ρωμαϊκή» εποχή στον ελληνοχριστιανικό «Μεσαίωνα», η αυτοκρατορία της Κωνσταντινουπόλεως κράτησε πάνω από 1000-1100 έτη. Ένας ωκεανός χρόνου χωρίζει τις κοσμοϊστορικές στιγμές της

οικοδομήσεως της Νέας Ρώμης από τον Μέγα Κωνσταντίνο ή της αναγορεύσεως του χριστιανισμού ως επισήμου θρησκείας από το Θεοδόσιο, με την εσχάτη Άλωση από τους Οθωμανούς.

Πολλοί παράγοντες συνέβαλαν σε αυτήν την εκπληκτική μακροβιότητα-και μάλιστα σε πείσμα παθογενειών όπως οι συχνές εναλλαγές δυναστειών, οι εμφύλιοι πόλεμοι και το ευάλωτο της γεωγραφίας. Η άψογη τοποθεσία και οχύρωση της Κωνσταντινουπόλεως απέτρεψε πολλές φορές τον χαμό της αυτοκρατορίας σε κρίσιμες στιγμές. Η ρωμαϊκή διοικητική κληρονομιά παρείχε ένα εξεζητημένο νομικό σύστημα, οργανωμένη γραφειοκρατία και ένα πανίσχυρο νόμισμα. Η ευρύτατη επέκταση της ελληνικής γλώσσας και της ορθοδόξου πίστεως υπήρξαν σημαντικοί παράγοντες εσωτερικής συνοχής και εξωτερικής ακτινοβολίας.

Σε μία περίοδο τόσο ασταθή και επικίνδυνη όσο ο Μεσαίωνας και μία περιοχή τόσο μεγάλης γεωπολιτικής σημασίας όσο η λεκάνη της Ανατολικής Μεσογείου, η αμυντική ικανότητα της αυτοκρατορίας ήταν πρωταρχικής σημασίας. Αυτό είναι αλήθεια για κάθε κράτος κάθε εποχής, όμως συγκεκριμένοι παράγοντες καθιστούσαν τη Ρωμανία πιο προσφιλή στόχο αφ' ενός και περισσότερο ευάλωτη αφ' ετέρου. Το ανατολικό ρωμαϊκό κράτος ήταν από τους πιο ανεπτυγμένους, υλικά και πνευματικά, πολιτισμούς. Πολλές περιοχές του, όπως η Αίγυπτος, η Συρία και η Μικρά Ασία ήταν, στην απώτερη αρχαιότητα και τα όρια της προϊστορίας, κοιτίδες της γεωργίας, του μονίμως εγκατεστημένου βίου και μήτρες σπουδαίων αυτοκρατοριών. Η Ρωμανία ήταν σπαρμένη από μεγάλες και μεσαιές πόλεις, κέντρα εμπορίου και βιοτεχνίας, δελεαστικοί στόχοι για κάθε επίδοξο επιδρομέα. Ο υψηλός εκχρηματισμός της οικονομίας σήμαινε την ευρεία κυκλοφορία χρυσού, ο οποίος συσσωρευόταν και στις μεγάλες εκκλησίες και μονές με την μορφή δωρεών, πολυτελών εικόνων και υφασμάτων κ.α. Είτε μιλάμε για μία αντίπαλη οργανωμένη αυτοκρατορία ή μία ληστοσυμμορία νομάδων, σε κάθε περίπτωση τα άπληστα μάτια θα στρέφονταν προς την Ρωμανία. Από την άλλη, η καίρια γεωγραφική της θέση μεταξύ Νοτιοανατολικής Ευρώπης-Μέσης Ανατολής-Βορείου Αφρικής και Μεσογείου-Ευξείνου Πόντου-Ευρασιατικής Στέπας-Καυκάσου την καθιστούσε αναγκαστικά δίοδο ή εμπόδιο σε μεγάλες μεταναστεύσεις λαών ή την κατακτητική πορεία νεαρών δυνάμεων. Μέχρι και σήμερα αυτοί οι χώροι είναι διαφιλονικούμενοι από τις παγκόσμιες δυνάμεις και πεδία ανελεήτου ανταγωνισμού, όπως έχει δείξει η μεταψυχροπολεμική εποχή, από τη διάσπαση της Γιουγκοσλαβίας μέχρι τα ανοικτά μέτωπα της Συρίας και της Ουκρανίας.

Αυτό συνεπάγεται πως η αυτοκρατορία δεχόταν πιέσεις από το βορρά (Γότθοι, Σλάβοι, Βούλγαροι, Άβαροι, Ρώσοι, νομάδες της στέπας), τη δύση (Φράγκοι, Γερμανοί, Νορμανδοί), και την ανατολή (Πέρσες, Άραβες, Τούρκοι). Η διάσπαση της χερσαίας μάζας της αυτοκρατορίας σε δύο μέρη χωριζόμενα από θάλασσα, κυρίως την Μικρά Ασία και την χερσόνησο του Αίμου, περιέπλεκε ακόμη περισσότερο την κατάσταση από άποψη επικοινωνιών, επιμελητείας κ.α. Αυτό γίνεται ακόμη χειρότερο αν χρειαστεί να προσθέσουμε τις αποκομμένες κτήσεις

στα Παρευξείνια (Κριμαία), την Ιταλία, την Αφρική ή το εφήμερο προγεφύρωμα της Ισπανίας (6-7ος αι.). Τέλος, η αίγλη της Βασιλείσσης των Πόλεων και του ρωμαϊκού θρόνου τα καθιστούσαν βαρύτιμα τρόπαια που ονειρεύονταν ξένοι βασιλείς, χάνοι και σουλτάνοι.

Απέναντι σε τόσες προκλήσεις, σε κάθε μέτωπο και σε βάθος χρόνου, η μόνη περίπτωση να επιβιώσει και να ευημερήσει η Ανατολική Ρωμαϊκή αυτοκρατορία ήταν να ελιχθεί. Εάν αντιμετώπιζε κάθε αντίπαλο με κατά μέτωπον επίθεση και ωμή βία, πολύ γρήγορα το έμπυχο και υλικό δυναμικό της θα κατέρρεε. Η βασιλεία της Κωνσταντινουπόλεως βρέθηκε συχνά στο στόχαστρο δυνάμεων ισοτίμων ή και ισχυροτέρων από εκείνη (Σασσανιδική Περσία, Αραβικό Χαλιφάτο, αυτοκρατορίες των Φραγκο-Γερμανών), ενώ και μικρότερες δυνάμεις μπόρεσαν να αποτελέσουν μόνιμη πληγή και επικίνδυνο ανταγωνιστή στο πεδίο της μάχης (Πατζινάκες, Βούλγαροι, Νορμανδοί). Ακόμη χειρότερα, συνήθως οι ξένες απειλές συνέπιπταν μεταξύ τους: η καταστροφή του 11ου αιώνας ήρθε μέσα από τη σύμπτωση των επιθέσεων (κατά σειρά σημαντικότητας) Ούγγρων, Πατζινάκων, Νορμανδών και Σελτζούκων Τούρκων. Την εποχή των Ισαύρων (8ος αι.) η άμυνα κατά του Χαλιφάτου συνδυάστηκε με δράση περιορισμού της Βουλγαρικής απειλής και των σλαβικών επιδρομών-μεταναστεύσεων. Η αυτοκρατορία της Νικαίας ήταν εγκλωβισμένη μεταξύ των Σταυροφόρων κατακτητών της Πόλεως και των τουρκικών φύλων της Μικράς Ασίας. Ακόμη και στις περιόδους της μεγαλύτερης ακμής, πλούτου και ισχύος, όπως του Ιουστινιανού ή του Βασιλείου Β΄, η Νέα Ρώμη δεν είχε το περιθώριο απλά να συνθλίβει τους εχθρούς της δια του σιδήρου. Φυσικά η αυτοκρατορία παρέτασσε, το μεγαλύτερο μέρος της ιστορίας της, στρατούς προετοιμασμένους, πειθαρχημένους και εκπαιδευμένους, επίφοβο μέσο αποτροπής για κάθε εχθρό. Αλλά η δύναμη είχε τα όρια της. Κανείς δεν μπορεί να δρα συνεχώς σαν λιοντάρι, πρέπει να σκέπτεται και σαν αλεπού. Ακόμη και όταν γινόταν χρήση βίας, έπρεπε να είναι προσεκτική, ειδάλλως παραμόνευε η καταστροφή. Οι Ρωμαίοι είχαν πλήρη συνείδηση πως για να επιτευχθεί η απαραίτητη οικονομία δυνάμεων, έπρεπε στο παιχνίδι να μπουν όροι όπως η διπλωματία, η κατασκοπία και το τέχνασμα. Οι τακτικέ 'ς αυτές άρμοζαν απολύτως σε μία δύναμη καθεστωτική-status quo όπως η Ρωμανία, η οποία ενδιαφερόταν πρωτίστως να διαφυλάξει τα εκτεταμένα εδάφη και πλούτη της και όχι να κάνει νέες κατακτήσεις. Προς μεγάλη απογοήτευση των αντιπάλων της, που συχνά εκλάμβαναν αυτήν την εξεζητημένη έμμεση προσέγγιση ως δείγμα δειλίας και ατιμίας, η Ανατολική Ρωμαϊκή αυτοκρατορία χρησιμοποίησε όλη την εργαλειοθήκη της ισχύος με δεξιοτεχνία, από τις αίθουσες του Ιερού Παλατίου μέχρι το αιματοβαμμένο πεδίο της μάχης.

Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΤΕΧΝΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Για τις τακτικές και την ευρύτερη στρατηγική των Βυζαντινών στον πόλεμο λαμβάνουμε πληροφορίες από τα διάφορα χρονικά και ιστορικά συγγράμματα, που περιλαμβάνουν λεπτομερείς περιγραφές μαχών και εκστρατειών, και από στρατιωτικά εγχειρίδια. Αντλώντας από τις γνώσεις των αρχαίων Ελλήνων και Ρωμαίων αλλά και τη δική τους εμπειρία, πολεμικοί άνδρες της αυτοκρατορίας συγκέντρωναν και συστηματοποιούσαν κανόνες και συμβουλές σε βιβλία προς χρήση του στρατηγού. Τέτοια βιβλία υπήρξαν το «Στρατηγικόν» του αυτοκράτορος Μαυρικίου τον 6ο αιώνα και τα «Τακτικά» του Λέοντος ΣΤ΄ του Σοφού στο μεταίχμιο 9-10ου αιώνας. Η έρευνα του καθηγητού Νέστορος Κουράκη για το δεύτερο έργο (Διαχρονικές αρχές βυζαντινής στρατηγικής και τακτικής, εκδόσεις Ποιότητα) αποτελεί και βασική πηγή αυτού του άρθρου.

Όπως αναφέρει ο κ. Κουράκης αλλά και φαίνεται καθαρά στον σχετικά εξοικειωμένο αναγνώστη, η αυτοκρατορική στρατηγική όπως διαφαίνεται μέσα από τις σελίδες των «Τακτικών» παρουσιάζει εντυπωσιακές ομοιότητες με εκείνη της αρχαίας Κίνας στο κλασικό έργο του Σουν Τζου «Η Τέχνη του Πολέμου». Η έμφαση στην προσεκτική ετοιμασία, την έμμεση προσέγγιση, την χρήση τεχνασμάτων και την αποφυγή μακροχρονίων, αιματηρών συγκρούσεων ενώνει τις δύο αυτοκρατορίες, καθώς είχαν αρκετά κοινά χαρακτηριστικά. Αμφότερες ήταν αρχαία και πλούσια κράτη, που προσπαθούσαν να διαφυλάξουν τους πόρους και τα εδάφη τους από επιδρομείς, συχνά νομάδες, λιγότερο εξελιγμένους αλλά συχνά πιο σκληροτραχήλους και ευελίκτους, Ο Κομφουκιανισμός και ο Ταοϊσμός δίνουν μεγάλη αξία στην ειρήνη και την τάξη, συνεπώς ο πόλεμος απαιτείται να είναι όσο το δυνατόν πιο αναίμακτος και σύντομος. Σήμερα, τα αιεθαλή συμπεράσματα του Σουν Τζου όχι μόνο διδάσκονται στις στρατιωτικές ακαδημίες όλου του πλανήτη, αλλά είναι εξαιρετικά δημοφιλή μεταξύ επιχειρηματιών, πολιτικών και κάθε ανθρώπου που θεωρεί πως μπορεί να έχει οφέλη στην καθημερινή του ζωή από αυτά. Η Βυζαντινή στρατηγική και τακτική, με την πληρότητα και ευελιξία που την χαρακτηρίζει, θα μπορούσε κάλλιστα να αποτελέσει θησαυρό γνώσεων και τροφή για την σκέψη του αναγνώστη.

Παρακάτω θα εκθέσουμε μερικά διδάγματα της αυτοκρατορικής πολεμικής σκέψης, χάρη στα οποία η Ανατολική Ρώμη άντεξε και μεγαλούργησε επί χίλια χρόνια.

Μην είσαι χωρίς λόγο ρισοκίνδυνος

Στον πόλεμο έχει μεγάλη σημασία το εάν και πότε θα δοθεί η μάχη. Μία μεγάλη ήττα θα μπορούσε να υπονομεύσει σφοδρά ένα συγκεκριμένο μέτωπο ή την ασφάλεια ολόκληρης της αυτοκρατορίας. Η απώλεια εμπειρών βετεράνων ή ενός ικανού στρατηγού είναι δυσαναπλήρωτη. Η πάγια ρωμαϊκή αρχή περί οικονομίας δυνάμεων σήμαινε πως η κατασπατάληση στρατευμάτων σε άσκοπες ή μη

αναγκαίες επιχειρήσεις ήταν απαράδεκτη. Η ένοπλη δράση επιλέγεται όταν είναι το μόνο ή το πλέον πρόσφορο μέσον να αποκρουσθεί μία επίθεση ή να προκληθεί ζημιά στον αντίπαλο, να καταληφθεί μία σημαντική θέση ή γενικώς ένα πλεονέκτημα: «άνευ ωφελείας ή ανάγκης επί τινι πράγματι ου δέον παρακινδυνεύειν». Τα «Τακτικά» προειδοποιούν τον στρατηγό να μην δαμάζεται από την απατηλή όψη της επιτυχίας, ούτε να ζηλεύει τους παρατόλμους συναδέλφους του που την κέρδισαν. Εκείνοι μπορεί απλά να στάθηκαν τυχεροί, η στρατιωτική διοίκηση όμως δεν μπορεί να εξαρτάται από την τύχη, Φυσικά όταν το ημέτερο στράτευμα μειονεκτεί, πρέπει να αποφεύγει την μάχη. Όπως λέει (παραλλήλως και μερικούς αιώνες νωρίτερα) ο Σουν Τζου, «να μην μετακινείσαι εάν δεν διακρίνεις κάποιο πλεονέκτημα. Να μην χρησιμοποιείς τα στρατεύματα σου εκτός εάν πρόκειται να κερδίσεις κάτι».

Πολύ προτιμότερο είναι να στραφεί μία άλλη δύναμη κατά των εχθρών, ώστε και να μη φθαρούν ημέτερα στρατεύματα στη μάχη – με τον κίνδυνο μιας ήττας μονίμως υπαρκτό – και η κατάληξη να είναι, ακόμη και εάν δεν υπάρξει σαφής συμμαχική νίκη, η εξάντληση όλων των πλευρών, με την αυτοκρατορία άθικτη και ρυθμιστρια: «ή θα αλληλοεξοντωθούν ή θα επικρατήσει ο ένας από τους δύο, αφού όμως πρώτα αυτός θα έχει απολέσει πολλούς ικανούς στρατιώτες κατά την αντιπαράθεση της μάχης. Οπότε, το αποτέλεσμα θα είναι να εξασθενίσουν και οι δύο αντίπαλοι τη στιγμή που το ημέτερο στράτευμα θα παραμείνει σώο και αβλαβές και θα αναδειχθεί εν τέλει ισχυρότερο των άλλων». Οι Ρωμαίοι συχνά πλήρωναν τον έναν ηγεμόνα να πολεμάει τον άλλον ή να καλύπτει προληπτικά τα σύνορα τους (ή έστω να μην τους επιτίθεται). Σε ορισμένες περιπτώσεις αυτές οι χορηγίες θύμιζαν φόρο υποτέλειας, όταν η Ρωμανία βρισκόταν σε άσχημη κατάσταση έναντι ισχυροτέρου αντιπάλου (Περσία, Χαλιφάτο), όμως ήταν σαφώς προτιμότερο από την πλήρη καταστροφή και την συνέχεια ενός αποτυχημένου πολέμου. Το «διαίρει και βασίλευε» χρησιμοποίησε δεξιοτεχνικά ο Αλέξιος Κομνηνός για να οδηγήσει τα τουρκομανικά εμιράτα της Μικράς Ασίας σε αλληλοσπαραγμό. Η τακτική αυτή βεβαίως εμπεριείχε το ρίσκο να αποδειχθεί ο νέος συνεργάτης χειρότερος από τον προηγούμενο εχθρό. Όταν ο Νικηφόρος Φωκάς κάλεσε τους Ρως να επιτεθούν στους Βουλγάρους, εκείνοι το έκαναν με τεράστια επιτυχία. Στη συνέχεια όμως θέλησαν να κρατήσουν τη Βουλγαρία ως κτήση τους και να επεκταθούν εις βάρος της αυτοκρατορίας. Χρειάστηκαν αιματηροί αγώνες από τον Ιωάννη Τσιμισκή για να αποσοβηθεί αυτή η απειλή.

Νίκησε τον εχθρό με στρατηγήματα

Και εδώ η αρχή είναι ίδια με την παραπάνω. Είναι πολύ προτιμότερο να ηττάται ο εχθρός με τεχνάσματα και προσποιήσεις, δίχως να χρειαστεί άμεση σύγκρουση, παρά να ριχτεί ο ημέτερος στρατός στη μάχη, διακινδυνεύοντας απώλειες και ίσως την ήττα: «δια βουλήs μάλλον και στρατηγίας κρατείν των εχθρών... ή τω χειρί βιάζεσθαι και δυνάμει και προς τας κατά πρόσωπον μάχας αποκινδυνεύειν». Η άσκοπη φθορά πρέπει να αποφεύγεται, προς όφελος της νίκης «άνευ μάχης» ή «άνευ φανερού πολέμου». Όπως αναφέρει ίσως το γνωστότερο απόφθεγμα του Σουν Τζου, «Το να πολεμάει κανείς και να νικάει όλες τις μάχες δεν είναι δείγμα

μέγιστης ικανότητας. Η μέγιστη ικανότητα συνίσταται στην διάλυση της εχθρικής αντίστασης δίχως μάχη».

Για να παραπλανήσουν τον εχθρό, οι στρατοί της Ανατολικής Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας κατέφευγαν σε πληθώρα μέσων εξαπάτησης. Τα στρατιωτικά εγχειρίδια περιέχουν σχετικά παραδείγματα. Στρατιώτες έφεραν τα ενδύματα ή τα σήματα του εχθρού για να τον πλησιάσουν δίχως να γίνουν αντιληπτοί. Σε άλλες περιπτώσεις συνίστατο η κατασκευή προχείρων οχυρωματικών έργων στο πεδίο της μάχης, ώστε να λειτουργήσουν ως προκάλυμμα για την υποχώρηση του στρατού ή να κάνουν τον εχθρό να απαντήσει με δικές του οχυρώσεις, οπότε θα χάσει την ευελιξία του και θα είναι ευάλωτος σε επίθεση. Σε κάποιες περιπτώσεις είναι καλύτερο ο ημέτερος στρατός να μοιάζει μικρότερος από ότι είναι, ώστε ο αντίπαλος π.χ. να παρασυρθεί σε μία ασύνετη επίθεση. Για αυτό το τέχνασμα περισσότεροι στρατιώτες μένουν στην ίδια σκηνή, η φάλαγγα παρατάσσεται σε μεγάλο βάθος και τα πλοία δένονται μεταξύ τους ώστε από μακριά να μοιάζουν σαν ένα. Αν αντίθετα θέλουμε η δύναμη μας να μοιάζει μεγαλύτερη (για να φοβίσουμε τον εχθρό ή να τον κάνουμε να αγκιστρώσει περισσότερες δυνάμεις σε μία περιοχή), τότε λαμβάνονται τα αντίθετα μέτρα. Τις νύχτες, για παράδειγμα, οι στρατιώτες ανάβουν πολύ περισσότερες φωτιές από ότι χρειάζονται, και τις ημέρες υψώνονται περισσότερα λάβαρα στρατιωτικών μονάδων.

Εξουδετέρωσε τον αρχηγό

«Πατάξω τον ποιμένα, κα διασκορπισθήσονται τ πρόβατα τῆς ποιμνῆς», λέγει η Αγία Γραφή, προφητεύοντας τον πανικό που θα καταλάβει τους Αποστόλους

μετά την Σταύρωση του Κυρίου. Χωρίς τον αρχηγό του, ένα σώμα χάνει τη συνοχή του, δημιουργείται κενό ευθύνης και λήψης αποφάσεων, ενώ το ηθικό των υφισταμένων συχνά καταρρέει. Λίγα θεάματα είναι πιο αποκαρδιωτικά για τον στρατιώτη από το να βλέπει τον ηγέτη του νεκρό στο πεδίο της μάχης. Σήμερα οι αρχηγοί κρατών και κυβερνήσεων, όπως και οι ανώτατοι αξιωματικοί, δε διευθύνουν τον πόλεμο από τα χαρακώματα ή την πρώτη γραμμή. Αυτό δε σημαίνει πως η για οποιοδήποτε λόγο απώλεια της κορυφής (όπως ύστερα από δολοφονία, αιφνίδιο θάνατο ή μία σοβαρή κρίση που οδηγεί σε παραίτηση ή καθαίρεση) δεν μπορεί να έχει, βραχυπρόθεσμα έστω, πολύ σοβαρές συνέπειες για μία χώρα ή μία επιχείρηση. Όχι μόνο οι κατώτεροι αξιωματούχοι δεν θα ξέρουν τι να κάνουν, πιθανώς θα αρχίσουν να ανταγωνίζονται για το ποιος θα διαδεχθεί τον εκλιπόντα.

Στο πεδίο της μάχης πριν τη σύγχρονη εποχή, η παρουσία του ηγέτη αν όχι στην γραμμή του πυρός, τουλάχιστον στα μετόπισθεν ήταν απαραίτητη για να συντονίζει και να καθοδηγεί τις δυνάμεις του. Ο ίδιος ο βασιλεύς συχνά οδηγούσε το στρατό αυτοπροσώπως, για να έχει εκείνος τον πλήρη έλεγχο και να μην αφήνει περιθώρια ατασθαλιών σε φιλόδοξους στρατηγούς (από τέτοιες καχυποψίες του Ιουστινιανού ταλαιπωρήθηκε επί μακρόν ο ικανότατος και απολύτως πιστός Βελισάριος). Στις περιπτώσεις της ρωμαϊκής ιστορίας που ο βασιλεύς αιχμαλωτίσθηκε ή σκοτώθηκε (Ουάλης, Νικηφόρος Α΄, Ρωμανός Διογένης), ακολουθήσε καταστροφή. Σε κάθε περίπτωση, ο ημέτερος στρατηγός πρέπει να προστατεύεται από πολλούς, ικανούς και παθιασμένους φρουρούς και αντιστοίχως ο αντίπαλος να καταδιώκεται. Τα «Τακτικά» δίνουν τον τόνο με τρόπο σαφή:

«Ο στρατηγός των εχθρών είναι σε σχέση με τον στρατό του σαν ένα κεφάλι έχιδνας. Θα πρέπει λοιπόν να επικεντρωθεί η επινοητικότητα μας στην εξουδετέρωση του είτε μέσω ενός μεγάλου αριθμού βαριά οπλισμένων στρατιωτών που επιτίπουν ευθέως μόνο κατ' αυτού, είτε με την εξαπόλυση βελών εναντίον του ως μοναδικού στόχου, είτε με κάποια άλλη μεθόδευση. Διότι μόλις συντριβεί το κεφάλι της έχιδνας, το υπόλοιπο σώμα παραμένει ανενεργό.»

Σε ορισμένες περιπτώσεις οι μάχες των Ρωμαίων κρίνονταν με μονομαχίες του αυτοκράτορος με τον αντίπαλο ηγέτη, βγαλμένες από ομηρικά έπη. Το 627 στη μάχη της Νινευί, ο Ηράκλειος σκότωσε τον στρατηγό των Περσών Ραζάτη, προκαλώντας πανικό στις τάξεις τους. Το 1211, στην Αντιόχεια του Μαιάνδρου οι Σελτζούκοι είχαν περικυκλώσει τον ρωμαϊκό στρατό υπό τον Θεόδωρο Α΄ Λάσκαρη και ετοιμάζονταν να τον συνθλίψουν. Τότε, τυφλωμένος από πολεμικό μένος, ο σουλτάνος Καϊχοσρόης αναζήτησε τον Θεόδωρο για να μονομαχήσουν. Κατάφερε να τον ρίξει από το άλογο του κτυπώντας τον με το ρόπαλο του, ο βασιλεύς όμως σηκώθηκε και χτύπησε με το ξίφος του τα πόδια του ίππου του Καϊχοσρόη. Η πτώση και ο θάνατος του σουλτάνου έτρεψε το τουρκικό στράτευμα σε φυγή και έσωσε την τελευταία στιγμή τις αυτοκρατορικές δυνάμεις. Η προστασία του αρχηγού είναι ανεκτίμητη: ύστερα από την καταστροφική ήττα στο Δυρράχιο από τους Νορμανδούς (1081), ο νεαρός Αλέξιος Κομνηνός ξέφυγε μόλις και μετά βίας καλπάζοντας, με τέσσερα εχθρικά

δόρατα καρφωμένα στην πανοπλία του. Η πορεία της παγκοσμίου στρατιωτικής ιστορίας θα ήταν ίσως πολύ διαφορετική, αν τολμηροί ηγέτες όπως ο Μέγας Αλέξανδρος ή ο Έρβιν Ρόμελ φονεύονταν καθώς οδηγούσαν το στρατό τους και εκτίθεντο συνέχεια σε κινδύνους.

Σε αυτές τις ιστορίες δεν λείπουν και ατυχήματα ή τραγικά λάθη. Το 1078 στην Καλαβρύη της Θράκης, ο Αλέξιος Κομνηνός, στρατηγός ακόμη στην υπηρεσία του Νικηφόρου Βοτανειάτη, βρισκόταν σε τρομερά δύσκολη θέση απέναντι στις δυνάμεις του στασιαστή Νικηφόρου Βρυεννίου. Σε ένα κρίσιμο σημείο της μάχης, οι Πετσενέγκοι μισθοφόροι του Βρυεννίου σταμάτησαν να καταδιώκουν τον Κομνηνό και όρμησαν να λεηλατήσουν το στρατόπεδο του εργοδότη τους, κλέβοντας ό,τι μπορούσαν πριν επιστρέψουν στην πατρίδα τους. Ο Αλέξιος, που δεν είχε αντιληφθεί αυτήν την εξέλιξη, έκανε έφοδο με μερικούς ιππείς του και έσπασε τον εχθρικό κλοιό. Φτάνοντας στο αντίπαλο στρατόπεδο το βρήκε σε κατάσταση πλήρους χάους: ανάμεσα στον πανικό, οι υπηρέτες του Βρυεννίου προσπαθούσαν να σώσουν το καλύτερο άλογο του στρατηγού τους, με το οποίο θα έμπαινε στην Κωνσταντινούπολη σαν αυτοκράτορας αφού νικούσε. Ο Αλέξιος συνέλαβε το άλογο και το οδήγησε πίσω στις γραμμές του, λέγοντας στους άνδρες του πως ο Βρυέννιος σκοτώθηκε. Ενώ ο στασιαστής ακόμη προσπαθούσε να επαναφέρει την τάξη στο στράτευμα του, οι δυνάμεις του Κομνηνού αντεπιτέθηκαν με αναπτερωμένο ηθικό και τον συνέτριψαν.

Ακόμη πιο ειρωνικό, αλλά και πιο γνωστό, είναι το τέλος του Γερμανού αυτοκράτορος (και σφοδρού εχθρού της Ρωμανίας) Φρειδερίκου Βαρβαρόσσα κατά την Γ΄ Σταυροφορία. Το έτος 1190 ο Φρειδερίκος διέσχισε την Μικρά Ασία καθ' οδόν προς την Ιερουσαλήμ, συντρίβοντας στην πορεία κάθε τουρκική αντίσταση. Και ενώ ο μεγάλο στρατός του περνούσε από την Κιλικία για να κατευθυνθεί προς νότον, ο αυτοκράτορας πέρασε από τον ποταμό Καλύκαδνο. Το άλογο του όμως τρόμαξε από το παγωμένο νερό και τον έριξε μέσα στο ποτάμι, όπου ο βαριά θωρακισμένος Φρειδερίκος πνίγηκε. Η άδοξος απώλεια του οδήγησε στο διασκορπισμό του Γερμανικού στρατεύματος, την απαλοιφή μίας σοβαρής απειλής για τον σουλτάνο Σαλαντίν και εν τέλει στην αποτυχία της Σταυροφορίας, παρά τις θυελλώδεις προσπάθειες του Ριχάρδου του Λεοντόκαρδου.

Προκάλεσε διχόνοια στον εχθρό

Η ενότητα και η ομόνοια είναι απολύτως απαραίτητα για την επιτυχία μίας πολιτικής ή μίας στρατιωτικής επιχειρήσεως. Όσο λοιπόν πρέπει να διαφυλάσσεται ως κόρη οφθαλμού για την ημέτερη πλευρά, τόσο πρέπει να υπονομεύεται για την εχθρική. Υπάρχουν αρκετά τεχνάσματα που θα σπείρουν την καχυποψία και τη διχόνοια μέσα στο αντίπαλο στρατόπεδο, όπως και αντίμετρα για να μην πέσει το δικό μας θύμα τέτοιας πλεκτάνης.

Ένα κλασσικό είναι, όταν οι ημέτερες δυνάμεις λεηλατούν και καταστρέφουν μία εχθρική χώρα, να αφήνουν άθικτα τα κτήματα και γενικά την περιουσία κάποιου σημαίνοντος αξιωματούχου του αντιπάλου. Αυτό θα αφήσει υπόνοιες πως

είμαστε συνεννοημένοι, και οι εχθροί θα πάψουν να τον εμπιστεύονται, ή θα τον κηρύξουν ξεκάθαρα προδότη και θα τον απομακρύνουν. Αντίστοιχα πρέπει να προφυλάσσεται κανείς από τους αντιπάλους του, που θα θελήσουν να χρησιμοποιήσουν το ίδιο κόλπο κατά του. Η αρχαία ελληνική ιστορία προσφέρει ένα πολύ ενδιαφέρον παράδειγμα. Στην αρχή του Πελοποννησιακού Πολέμου, όταν οι Σπαρτιάτες βάδιζαν κατά της Αττικής, ο Περικλής φοβήθηκε πως θα έθεταν σε εφαρμογή ένα τέτοιο σχέδιο. Έτσι δήλωσε προκαταβολικά στην Εκκλησία του Δήμου πως, εάν τα κτήματα του έμεναν απείραχτα από τους Σπαρτιάτες, θα τα δώριζε στην πόλη.

Βασικό μέσον επαφής του ημετέρου στρατεύματος με το εχθρικό είναι οι αιχμάλωτοι και οι αυτόμολοι, των οποίων οι ομολογίες μπορούν μεν να αποκαλύψουν τα σχέδια και τις αδυναμίες μας στον εχθρό, η σωστή χειραγώγηση τους όμως μπορεί να επιτείνει τη σύγχυση. Τα «Τακτικά» προτείνουν όταν αιχμαλωτίζονται εχθροί, να εκτίθενται μπροστά τους, υποτίθεται κατά λάθος, στοιχεία δήθεν απόρρητα, τα οποία όταν επιστρέψουν στις γραμμές τους να μαρτυρήσουν στον στρατηγό τους. Αν πιστέψει αυτά τα ψέματα ο εχθρός, τόσο το καλύτερο. Ακόμη όμως και εάν δεν είναι τόσο αφελής, θα παραξενευτεί με το γεγονός ότι οι αιχμάλωτοι στρατιώτες του αφ' ενός απελευθερώθηκαν απείραχτοι, αφ' ετέρου τους άφησαν να μάθουν τόσο σημαντικές πληροφορίες. Αυτό θα προκαλέσει υποψίες πως εξαγοράστηκαν ή είναι διπλοί πράκτορες. Αντιστοίχως, η ημετέρα πλευρά πρέπει να αφήνει εντέχνως στον αντίπαλο στοιχεία που να καθιστούν υπόπτους στρατιώτες μας που αυτομολούν προς αυτόν, ώστε και πάλι να μην θεωρεί αξιόπιστους ούτε αυτούς ούτε τις πληροφορίες τους. Η «τυχαία» εύρεση από τον εχθρό στοιχείων, όπως επιστολών και σχεδίων, μπορεί να χρησιμεύσει με τον ίδιο τρόπο στην παραπλάνηση. Ο αντίπαλος θα νομίζει πως πέτυχε «διάνα» με την κατοχή των μυστικών μας, ενώ εμείς «φυτέψαμε» επίτηδες ψεύδη.

Βεβαίως, οι Ρωμαίοι δεν είχαν καμία ψευδαίσθηση πως οι εχθροί τους, είτε ήταν νομάδες φύλαρχοι είτε στρατηγοί μεγάλων αυτοκρατοριών, είχαν αντίστοιχη πείρα και ιδέες για παραπλάνηση, συνεπώς προσπαθούσαν να προφυλαχθούν και να εξουδετερώσουν τα αντίπαλα τεχνάσματα. Κάθε υποτιθέμενος αυτόμολος ή πρέσβης ειρήνης πρέπει να αντιμετωπίζεται με άκρα καχυποψία μέχρι να εξακριβωθούν οι προθέσεις του. Ακόμη και εάν αποδειχθεί πως η πρόταση ειρήνης είναι γνήσια, μέχρι να ολοκληρωθεί η διαδικασία ο στρατός πρέπει να μένει σε ύψιστη επιφυλακή για τυχόν αιφνιδιαστικές επιθέσεις.

Μάθε να προσαρμόζεσαι

Ο πόλεμος, όπως κάθε σχεδόν ανθρώπινη δραστηριότητα, δεν είναι στατικός στην φύση του. Εμπλεκοντας και την τελευταία ικμάδα στρατηγικής επινοητικότητας, όπως και μοναδικές συνθήκες αριθμών, όπλων, καιρικών συνθηκών, εδάφους και πολιτικών στόχων, αποτελεί πεδίο σε μόνιμη κατάσταση μεταλλάξεων και εκπλήξεων. Δεν υπάρχουν δύο ίδιες μάχες και δύο ίδιοι πόλεμοι, όσο και εάν μπορούν να παρατηρηθούν συναφή μοτίβα και να εξαχθούν γενικοί κανόνες και «πακέτα» οδηγιών.

Από τους πιο σημαντικούς παράγοντες για τις συνθήκες της μάχης είναι, προφανώς, ο ίδιος ο εχθρός. Ποιος είναι ο εξοπλισμός και το τεχνολογικό του επίπεδο, ποια η κουλτούρα του, ποιες οι αδυναμίες και τα πλεονεκτήματά του; Αυτά τα ερωτήματα γυρίζουν μέσα στο μυαλό του προνοητικού στρατηγού και των πολιτικών προϊσταμένων του. Ο τακτικός στρατός ενός κράτους που διεξάγει συμβατικό πόλεμο θα αντιμετωπιστεί πολύ διαφορετικά από ένα σώμα ανταρτών του βουνού, μία ομάδα μισθοφόρων ή έναν βομβιστή αυτοκτονίας.

Σήμερα, οι Αμερικανοί χρησιμοποιούν στις αντι-ανταρτικές τους επιχειρήσεις μεγάλο αριθμό μέσων όπως ελικόπτερα και ελικοφόρα αεροσκάφη, τα οποία θα εξολοθρεύονταν εντός λεπτών αν αναπτύσσοντο ενάντια σε μια σύγχρονη δύναμη. Οι Πορτογάλοι έκαναν εκτεταμένη (και επιτυχημένη) χρήση εφίππων τμημάτων στις ζούγκλες της Ανγκόλα κυνηγώντας αντάρτες, ενώ το ιππικό είχε απαξιωθεί δεκαετίες πριν. Στον πόλεμο των χαρακωμάτων οι Ευρωπαίοι στρατιώτες άφησαν τα μεγάλα και δύσχρηστα τουφέκια και έπιασαν τα πιστόλια, τα φτυάρια και τις χειροβομβίδες, φορώντας κράνη και μεταλλικούς θώρακες βγαλμένους από την εποχή των ιπποτών. Ένας επαγγελματίας στρατιώτης και αξιωματικός δρα υπό διαφορετικό κώδικα δεοντολογίας και τακτικής από ότι ένας αντάρτης ή τρομοκράτης. Κατά τους αδιακόπους πολέμους που μάτωσαν την Ιταλία την εποχή της Αναγεννήσεως, οι μισθοφορικοί στρατοί έτειναν να εμπλέκονται σε μάχες προσεκτικά και να προτιμούν τη διαπραγματεύση από το ρίσκο μίας ολοκληρωτικής ήττας-πάνω από όλα τους ένοιαζε να επιβιώσουν και να πληρωθούν. Όταν όμως ενεπλάκησαν οι κρατικοί στρατοί της Γαλλίας και της Ισπανίας, μάχονταν με αντικείμενο την επίτευξη πολιτικών στόχων, συνεπώς η στάση τους ήταν πιο άκαμπτη και ολοκληρωτική. Ακόμη και οι προσωπικές τάσεις, εμμονές, ανασφάλειες και φιλοδοξίες του στρατηγού επιτάσσουν εξατομικευμένη προσέγγιση.

Τα βυζαντινά στρατιωτικά εγχειρίδια παροτρύνουν τον στρατηγό να προσαρμόζει τη δράση του σύμφωνα με τις εκάστοτε συνθήκες (αρμόζεσθαι τοις αναφυομένοις), ώστε να παραμένει απρόβλεπτος και να αιφνιδιάζει τον εχθρό. Η στρατιωτική θεωρία δεν μπορεί να προβλέψει τα πάντα, ενώ μία τακτική διαρκώς επαναλαμβανόμενη θα γίνει γνωστή στον εχθρό, που θα την αποφύγει ή θα αναπτύξει αντίμετρα. Αντιστοίχως, η διαφορετική ηθική-ψυχολογική κατάσταση του εχθρού πρέπει να λαμβάνεται υπ' όψιν. Αν είναι τολμηροί και θαρραλέοι, να παρασύρονται σε παγίδα, π.χ. με προσποιητή υποχώρηση. Αν είναι δειλοί, να μην αφήνονται στιγμή σε ησυχία, αλλά με αδιάκοπες επιθέσεις να σπάσει η ψυχραιμία και η θέληση τους για μάχη.

Ο Ρωμαίος στρατηλάτης είχε στην φαρέτρα του διαφορετικές τακτικές και αντίμετρα, ανάλογα με το τι στρατό είχε απέναντι του. Το βαρύ ιππικό των Νορμανδών, οι αεικίνητοι ιπποτοξότες της Στέππας και το ελαφρύ πεζικό των Σλάβων δεν μπορούσαν να εξουδετερωθούν με τον ίδιο τρόπο. Πληροφορίες για τις ρωμαϊκές τεχνικές μάχης ανά αντίπαλο μας δίνουν οι ιστορικές περιγραφές μαχών αλλά και βιβλία όπως το «Στρατηγικόν» του αυτοκράτορος Μαυρικίου. Παρακάτω θα δούμε ορισμένα παραδείγματα.

Οι συχνές αραβικές επιδρομές στα μικρασιατικά εδάφη κατά προτίμηση δεν αντιμετώπιζονταν με την εμφάνιση τους, αλλά όταν αποσύροντο. Οι μουσουλμάνοι συνήθως είχαν στόχο την λαφυραγωγία και την παράλυση των οικονομικών (αγροτικών) δραστηριοτήτων, ενώ δεν είχαν μαζί τους πολιορκητικές μηχανές άρα δεν απειλούσαν τις τειχισμένες πόλεις. Οι τοπικοί θεματικοί στρατοί εκκένωναν τους χωρικούς και παρακολουθούσαν τον εισβολέα διακριτικά, προσπαθώντας με ενέδρες να καταστρέφουν μικρά τμήματα του. Όταν οι Άραβες, φορτωμένοι με λάφυρα και αιχμαλώτους-συνεπώς έχοντας χάσει τη μεγάλη ευελιξία που τους έδινε το πολυάριθμο ιππικό τους-γυρνούσαν στην πατρίδα τους, οι Ρωμαίοι τους έστηναν ενέδρες σε ορεινά περάσματα με στόχο να τους παγιδεύσουν και να τους εξοντώσουν εκεί. Προτιμάτο ειδικά αυτές οι επιχειρήσεις να γίνονταν σε συνθήκες κακοκαιρίας, αφού οι Άραβες δεν ήταν μαθημένοι στο κρύο. Η μεγάλη αγάπη των μουσουλμάνων ιππέων για τα (πανάκριβα) άλογα τους έκανε τους Ρωμαίους να στοχεύουν εκείνα περισσότερο παρά τον αναβάτη, οπότε συχνά οι Άραβες προτιμούσαν να υποχωρήσουν παρά να διακινδυνεύσουν οι ίπποι τους. Γενικά το ρωμαϊκό ιππικό και πεζικό υπερείχαν σε εξοπλισμό και πειθαρχία, όμως αυτό δε σήμαινε πως οι Άραβες ήταν εύκολος εχθρός. Αντιθέτως, επί αιώνες υπήρξαν τεράστια απειλή για την αυτοκρατορία, προκαλώντας της μεγάλες ήττες.

Οι νομαδικοί λαοί, όπως οι Τούρκοι και οι Πετσενέγκοι, συγκροτούσαν στρατεύματα αποτελούμενα σχεδόν καθ' ολοκληρίαν από ιππικό, κυρίως ελαφρά θωρακισμένους τοξότες. Αυτό τους έδινε πολύ μεγάλη ταχύτητα και ευελιξία, που σήμαινε πως ήταν πολύ δύσκολο για το ρωμαϊκό στρατό να τους καταδιώξει και να τους αναγκάσει να δώσουν μάχη εκ του συστάδην. Οι νομάδες ήταν δεξιότητες της προσποιητής υποχώρησης, παρασύροντας το αντίπαλο ιππικό σε καταδίωξη, ώσπου από την ταχύτητα να χαλαρώσει η συνοχή του και να αποκοπεί από το φίλιο στράτευμα. Τότε οι νομάδες ιπποτοξότες ανέστρεφαν τα σώματα τους και τόξευαν προς τα πίσω (τεχνική παρθικού ή σκυθικού βέλους), ενώ άλλες δυνάμεις αντεπιτίθεντο και συνέτριβαν τον εχθρό. Τα τοξεύματα των νομάδων δεν αποτελούσαν μεγάλη απειλή προς βαριά θωρακισμένες και προστατευμένες δυνάμεις, όμως αν διαρκούσαν για πολύ ώρα μπορούσαν να προκαλέσουν άγχος και εκνευρισμό, ωθώντας ίσως κάποιους πολεμιστές να επιτεθούν άτακτα και χωρίς εντολή από τους ανωτέρους τους, με αποτέλεσμα να είναι πιο ευάλωτοι. Οι Ρωμαίοι τηρούσαν κυρίως αμυντική στάση απέναντι στις νομαδικές δυνάμεις, με το βαρύ πεζικό (σκουτάτοι με λόγχες) μπροστά και τοξότες από πίσω. Ενώ η εμπλοκή ημετέρων ιπποτοξοτών με τους νομάδες αντενδείκνυτο λόγω της υψηλότερης τακτικής των τελευταίων, οι πεζοί τοξότες της αυτοκρατορίας, ειδικά υπό την κάλυψη του φιλίου βαρέως πεζικού, αποτελούσαν μεγάλο φόβητρο προς τον εχθρό λόγω των υψηλής ποιότητας και μεγάλου βεληνεκούς όπλων τους.

Θέλοντας να μειώσει την ευελιξία του εχθρικού ιππικού, ο ρωμαϊκός στρατός προσπαθούσε να το παρασύρει σε εδάφη δύσβατα ή ελώδη, καλύπτοντας τα νώτα του σε φυσικά εμπόδια (ποταμοί, δάση). Το βαρύ ιππικό των Ρωμαίων (κατάφρακτοι) προσπαθούσε να καταδιώκει τους νομάδες σε μέτρια ταχύτητα για

να μη διαρραγεί η συνοχή του σχηματισμού, προσέχοντας παράλληλα να μην πέσει σε παγίδα προσποιητής υποχωρήσεως. Οι Τούρκοι έκαναν επιδρομές λαφυραγωγίας όπως οι Άραβες, η μαζική χρήση ιπποτοξοτών όμως καθιστούσε την παγίδευση τους πολύ δύσκολη. Ο συγγραφέας Ρόμπερτ Ίργουιν προβαίνει σε μία πολύ εύστοχη παρατήρηση, παρομοιάζοντας τους με μύγες, που μπορεί κανείς να διώξει αλλά πολύ δύσκολα να σκοτώσει.

Στα τέλη του 11ου αιώνα η εμφάνιση στο πεδίο της μάχης του Νορμανδού ιππότη αποτέλεσε έναν πολύ σοβαρό, σχεδόν άλυτο πονοκέφαλο στην ρωμαϊκή διοίκηση. Συνδυάζοντας την πολεμική δεινότητα των Βίκινγκ προγόνων τους και την φραγκική ιππική τέχνη, οι Νορμανδοί παρουσίαζαν μία σειρά πλεονεκτημάτων σε σχέση με τους καταφράκτους. Ο νέος τρόπος κρατήματος της λόγχης (κάτω από τη μασχάλη, για μεγαλύτερη σταθερότητα), οι ψηλές σέλες που επέτρεπαν στον ιππέα να μάχεται όρθιος και τα σπιρούνια αναβάθμισαν κατακόρυφα τις μαχητικές ικανότητες των δυτικών. Το ιππικό τους είχε εκπαιδευτεί να επελαύνει με πλήρη ταχύτητα, ενώ οι Ρωμαίοι προτιμούσαν μια πιο αργή και προσεκτική έφοδο. Η έφοδος του δυτικού ιππότη μπορεί να τρυπήσει τα τείχη της Βαβυλώνας, έλεγε με δέος η Άννα Κομνηνή. Ο πατέρας της Αλέξιος Α΄ βρέθηκε από την αρχή της βασιλείας του (1081) αντιμέτωπος με το Νορμανδικό ιππικό, υφιστάμενος διαδοχικές ήττες. Κατέφυγε σε διάφορα τεχνάσματα, όπως την παράταξη ελαφρών αμαξών στο πεδίο της μάχης για να ανακοπεί η ορμή της επιθέσεως, ή τη διασκόρπιση καρφιών για να πληγωθούν οι οπλές των αλόγων. Καθώς ο ιππότης ήταν σχετικά δυσκίνητος χωρίς το άλογο του, οι ημέτεροι τοξότες προσπαθούσαν να τα σκοτώσουν, οπότε το πεζικό μπορούσε να αναλάβει τα υπόλοιπα. Οι Ρωμαίοι συχνά χρησιμοποιούσαν νομάδες

μισθοφόρους, οι οποίοι εφάρμοζαν επί τω δυτικών τις κλασσικές τακτικές των ιπποτοξοτών που είδαμε παραπάνω. Τις τακτικές του Νορμανδικού ιππικού εισήγαγε στο Ρωμαϊκό ο Μανουήλ Κομνηνός, με πολύ καλά αποτελέσματα. Αυτή η αλλαγή φαίνεται στην τέχνη της περιόδου: σε ανάγλυφο του 12ου αιώνας (βλ. άνω) ο Άγιος Γεώργιος σκοτώνει τον δράκο ενώ στέκεται όρθιος στη σέλα του, με τα ακροδάκτυλα του να λυγίζουν προς τα κάτω από την πίεση του αναβολέα-όπως ακριβώς των ιπποτών σε δυτικές εικονογραφήσεις.

(Εξαιρετική πηγή για τις ρωμαϊκές τακτικές της μέσης περιόδου αποτελεί άρθρο του Περικλή Δεληγιάννη στο τεύχος Ιουλίου 2009 της Στρατιωτικής Ιστορίας)

Πρόσεχε τους συμμάχους σου

Στους διάφορους πολέμους της Ανατολικής Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, σε μία προσπάθεια να εξοικονομηθούν ημέτερες δυνάμεις και να μεγιστοποιηθεί η ισχύς μίας εκστρατείας, χρησιμοποιούντο πολλές φορές ξένα στρατεύματα. Αυτά τα σώματα δρούσαν, στις καλές τουλάχιστον εποχές, επικουρικά του ρωμαϊκού στρατού και καλύπτοντας συχνά καθήκοντα στα οποία είχαν ιδιαίτερο πλεονέκτημα. Για παράδειγμα οι Λατίνοι (Φράγκοι, Νορμανδοί) ιππότες ήταν εξαιρετικοί ως βαρύ ιππικό κρούσεως, ενώ οι νομάδες λαοί της στέππας ήταν άριστοι ιπποτοξότες. Τα ξένα στρατιωτικά αποσπάσματα προέρχοντο είτε από μισθοφόρους, είτε από συμμάχους που κάλυπταν κάποια υποχρέωση τους με την παροχή πολεμικής βοήθειας, είτε από ημιαυτόνομες ομάδες εντός της αυτοκρατορίας (Γότθοι «φοιδεράτοι» τον 4ο αιώνα ή Σλάβοι αργότερα). Πιο διάσημοι από όλους, Βίκινγκς και Αγγλοσάξωνες στελέχωναν τη θρυλική Φρουρά των Βαράγγων, τη σωματοφυλακή του αυτοκράτορος.

Παρά τα προφανή οφέλη της αριθμητικής αυξήσεως του στρατού και της αξιοποιήσεως εξειδικευμένων ικανοτήτων, η χρήση ξένων στρατευμάτων ενείχε πάντοτε κινδύνους. Αυτές οι μονάδες δεν είχαν ηθικούς, κοινωνικούς ή υλικούς δεσμούς με τη Ρωμανία, συνεπώς δεν ήταν το ίδιο αξιόπιστοι και δεν επεδείκνυαν την ίδια αυτοθυσία και πειθαρχία στη μάχη. Ιδίως οι μισθοφόροι νοιάζονταν μόνο για τον μισθό τους, συνεπώς όταν υπήρχε κάποια καθυστέρηση στις πληρωμές ή ο αντίπαλος προσέφερε περισσότερα, δεν εδίσταζαν να λιποτακτήσουν. Κατά την περίοδο της ύστερης Μακεδονικής δυναστείας και των Δουκών μετά από εκείνην (β' μισό 11ου αιώνας) η παράλυση του «εθνικού» θεματικού στρατού και η αντικατάστασή του με μισθοφόρους είχε τραγικές συνέπειες για την ασφάλεια της αυτοκρατορίας, όντας μείζων παράγοντας στην κατάρρευση του μικρασιατικού μετώπου κατά των Τούρκων. Τα σλαβικά σώματα, τα οποία τον 8ο αιώνα μετακινήθηκαν στην Μικρά Ασία για να πολεμήσουν τους Άραβες, λιποτάκτησαν μαζικά στο Χαλιφάτο. Την δεκαετία του 1090 οι αιρετικοί Βογόμιλοι της Θράκης-Βουλγαρίας εγκατέλειψαν τον Αλέξιο Κομνηνό μεσούντος του κρίσιμου αγώνος του προς τους Πετσενέγκους, με αποτέλεσμα να τους εκδικηθεί σκληρά.

Οι σύμμαχοι προερχόμενοι από ένα άλλο κράτος μπορεί να μην είναι τόσο άστατοι όσο οι μισθοφόροι, αλλά και πάλι το γεγονός πως ο ηγεμόνας τους έχει

τα δικά του σχέδια και φιλοδοξίες καθιστά την αξιοπιστία τους επίσης αμφίβολη. Μπορεί φαινομενικά την Ρωμανία και μία άλλη δύναμη να ένωνε κάποιος κοινός εχθρός ή στόχος, όμως τις περισσότερες φορές δεν έλειπαν η αλληλοϋπονόμευση και η καχυποψία. Η συνεννόηση των Κομνηνών με τους Σταυροφόρους υπήρξε απολύτως προβληματική. Από την πρώτη στιγμή οι δύο πλευρές δεν έδειξαν την παραμικρή εμπιστοσύνη η μία στην άλλη, και δεν μπόηκαν στον κόπο να το κρύψουν. Οι μηχανορραφίες του Νορμανδού πρίγκηπος Βοημούνδου οδήγησαν στην οικειοποίηση της Αντιοχείας (1098) σε αντίθεση με η συμφωνία που προέβλεπε την επιστροφή της στους Ρωμαίους. Οι απόπειρες του Ιωάννη Β΄ (Συρία) και του Μανουήλ Α΄ (Αίγυπτος) για κοινές εκστρατείες κατά των μουσουλμάνων προσέκρουσαν στην αδράνεια και απροθυμία των Φράγκων. Οι γερμανικές και φραγκικές δυνάμεις της Β΄ Σταυροφορίας πέρασαν την ρωμαϊκή επικράτεια ως υποτίθεται σύμμαχοι (1147-1149), λίγο έλειψε όμως να ξεσπάσει ανοικτός πόλεμος. Αντίστοιχα, από την άλλη πλευρά, ο Μανουήλ Κομνηνός εγκατέλειψε πρόωρα την ρωμαιο-φραγκική εκστρατεία στη Συρία, φοβούμενος πως η εξασθένιση των Τούρκων θα ενίσχυε μακροπρόθεσμα τους ασπόνδους συμμάχους του.

Τα «Τακτικά» του Λέοντος του Σοφού δίνουν αρκετές συμβουλές στον στρατηγό όσον αφορά τη διαχείριση ξένων δυνάμεων που τον συνοδεύουν στην εκστρατεία του, ώστε να αποφευχθούν δυσάρεστες εκπλήξεις. Η συμμαχική δύναμη, λέγει ο συγγραφέας, δεν πρέπει να είναι μεγαλύτερη από την ημετέρα, ώστε να μη βρισκόμαστε στο έλεος των διαθέσεων της αλλά το αντίστροφο. Η μετακίνηση και στρατοπέδευση πρέπει να γίνεται ξεχωριστά για εμάς και τους συμμάχους, ώστε να μην υπάρχει κίνδυνος να μας αιφνιδιάσουν σε περίπτωση προδοσίας. Ειδικά εάν είναι αλλόθρησκοι οι εκατέρωθεν τριβές πρέπει να είναι μηδαμινές, μήπως δημιουργηθεί τριβή μεταξύ των στρατιωτών και από παρεξηγήσεις ή καυγάδες ξεσπάσει σύγκρουση ή αναπτυχθούν πικρίες. Η διατήρηση αποστάσεων διαφυλάσσει την μυστικότητα των τακτικών και στρατηγημάτων μας. Ποιος ξέρει, κάποια στιγμή ίσως χρειαστεί να τα χρησιμοποιήσουμε εναντίον τους. Ακόμη μία πρόβλεψη της ρωμαϊκής στρατιωτικής δεοντολογίας είναι να διατηρείται η συμμαχική δύναμη διασπασμένη και ανομοιογενής, αποτελούμενη από όσο το δυνατόν πιο πολλές εθνότητες. Αυτό περιορίζει τις πιθανότητες να συνασπιστούν όλοι αυτοί εναντίον μας, και έτσι κάθε ομάδα θα εξαρτάται απευθείας από τον Ρωμαίο στρατηγό.

Οι ιδιότητες του καλού στρατηγού

Οι συμβουλές που είδαμε στα κείμενα αυτής της σειράς περί τακτικής, πολέμου κ.α. δεν συνάχθηκαν και συστηματοποιήθηκαν χάριν εγκυκλοπαιδικής γνώσεως ή για ευρεία κατανάλωση. Αντιθέτως κάλυπταν πολύ πρακτικές ανάγκες, απευθυνόμενες σε εκείνους που είχαν την ευθύνη της εκστρατείας και της μάχης. Αν, όπως είδαμε νωρίτερα, το στράτευμα δίχως ηγέτη διαλύεται, εκείνο που κατευθύνεται από ικανό στρατηγό μπορεί να πετύχει τα ακατόρθωτα. Όσο μεγάλη σημασία και εάν έχει το επίπεδο του απλού στρατιώτη, η εκπαίδευση, η ανδρεία του και η πειθαρχία του, τίποτε δεν μπορεί να γίνει χωρίς σωστή καθοδήγηση και έξυπνη ηγεσία.

Τα στρατιωτικά εγχειρίδια εκθέτουν το πρότυπο του ιδανικού στρατηγού, στην συμπεριφορά και τις ψυχικές αρετές, μαζί με το απαραίτητο ήθος και πίστη στην αυτοκρατορία. Αυτή η προσήλωση στο κοινό συμφέρον της βασιλείας και της πολιτείας αποτελεί βασικό προσόν για τον στρατιωτικό ηγέτη, αφού η θέση και η δράση του εξυπηρετούν τους σκοπούς τους. Όλα γίνονται στην υπηρεσία της Ρωμανίας και του Αυγούστου της, με την αποτελεσματικότητά τους στην εξυπηρέτηση των συμφερόντων αυτών να είναι το πρώτο και μόνο κριτήριο. Ιδιαίτερα βλαβερό ελάττωμα για έναν στρατηγό είναι η υπερηφάνεια, η οποία τον ωθεί να επιζητεί δόξα, αναγνώριση, πλούτη και πολιτική επιρροή, αντί να επικεντρώνεται στον σωστό και λυσιτελή σχεδιασμό και γενικότερη συμπεριφορά. Η φιλοδοξία μπορεί να κάνει τον στρατηγό να απιστήσει κατά του αυτοκράτορος του, όπως έγινε πάρα πολλές φορές στην ανατολική ρωμαϊκή ιστορία. Το άγχος του να πετύχει ένδοξες νίκες που θα τον καταστήσουν δημοφιλή και θα του προσδώσουν υστεροφημία μπορεί να τον κάνει πιο παράτολμο και παρορμητικό: αυτό είναι, φυσικά, μία σίγουρη συνταγή ήττας. Οι στρατηγοί δεν πρέπει να έχουν ζήλια μεταξύ τους: είτε αυτό σημαίνει πως σαμποτάρουν ο ένας την δουλειά του άλλου, είτε πως ανταγωνίζονται για το ποιος θα πάρει τη δόξα, σε κάθε περίπτωση το στράτευμα κινδυνεύει εξαιτίας της μικρότητάς τους.

Τα «Τακτικά» αναφέρονται και στην εμφάνιση και τις σωματικές ιδιότητες του στρατηγού. Πρέπει να είναι ευπαρουσίαστος, ρωμαλέος και καλός χειριστής κάθε όπλου. Ίσως να σκεφτεί κανείς, ειδικά σήμερα που οι στρατηγοί διευθύνουν τον πόλεμο εκατοντάδες ή χιλιάδες χιλιόμετρα στα μετόπισθεν, πως αυτή η προϋπόθεση είναι απαρχαιωμένη. Τον καιρό της Ανατολικής Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, και ο πιο επιφυλακτικός στρατηγός παρακολουθούσε την μάχη μερικές εκατοντάδες μέτρα ή λίγα χιλιόμετρα πίσω από το μέτωπο, καθώς έπρεπε να βλέπει τις εξελίξεις, να στέλνει αγγελιαφόρους προς τους αξιωματικούς του και να συνιστά, με την παρουσία του μόνον, σημείο αναφοράς για τους πολεμιστές του. Η ιδέα πως ο αρχηγός οδηγεί αυτοπροσώπως τις επιχειρήσεις έχει πολύ μεγάλη επίδραση στο ηθικό των ημετέρων δυνάμεων, ενώ αν έχει και ισχυρή φήμη μπορεί να αποθαρρύνει τον αντίπαλο. Τα πλεονεκτήματα αυτά έκαναν πολλούς αυτοκράτορες να αψηφήσουν τους κινδύνους και να ορμήσουν, ιππεύοντας το άλογο τους και κραδαίνοντας το ξίφος τους, στην πρώτη γραμμή στο πλευρό των στρατιωτών τους. Επιπλέον η μαχητική επιδεξιότητα, το ρωμαλέο παράστημα και η προσεγμένη εμφάνιση (μεγαλοπρεπής ή λιτή, ανάλογα με την περίπτωση) έχουν αδιαμφισβήτητη ψυχολογική σημασία: προσδίνουν έναν αέρα σεβασμού, ικανότητας και τάξεως. Ένας ισχυρός άνδρας οδηγεί έναν ισχυρό στρατό στη νίκη, είναι το μήνυμα που περνά στους στρατιώτες. Ένας στρατηγός κουρασμένος, σωματικά ασθενής και καχεκτικός, δύσκολα θα εμπνεύσει σιγουριά. Και πέρα από τον πόλεμο, στην καθημερινή μας ζωή, στις αγορές μας, στην πολιτική σκηνή και τις κοινωνικές μας σχέσεις νιώθουμε υποσυνείδητα ασφάλεια και εμπιστοσύνη προς άτομα με περιποιημένη, υγιή εμφάνιση και γλώσσα του σώματος που προδίδει αυτοπεποίθηση. Για αυτό κλάδοι όπως οι δημόσιες σχέσεις, η πολιτική επικοινωνία και η διαφήμιση έχουν τζίρο δισεκατομμυρίων.

Βέβαια, αυτό δεν επισκιάζει το γεγονός πως ο στρατηγός είναι πάνω από όλα μυαλό: το επιτυχές τέλος της ιταλικής ανακτήσεως του Ιουστινιανού έφερε ο στρατηγός Ναρσής, ένας ηλικιωμένος ευνούχος της ανακτορικής αυλής.

Μαζί με την εικόνα του ο στρατηγός πρέπει να φροντίζει και την επικοινωνία του, με ιδιαίτερη έμφαση στην ρητορική δεινότητα. Εδώ τα οφέλη είναι πιο πρακτικά: τι νόημα έχει η ευφυστέρα των σκέψεων, αν δεν μπορείς να την μεταδώσεις καθαρά και πειστικά στους γύρω σου; Ο ηγέτης χρειάζεται να πείθει, να κολακεύει, να εξυψώνει το ηθικό. Πρέπει ακόμη να λειτουργεί και ως διπλωμάτης και κατάσκοπος, με ψέματα και τεχνάσματα προς τον εχθρό. Ο συγγραφέας των «Τακτικών» επισημαίνει πως όταν ζητά ρητορεία, δεν εννοεί την πολυλογία. Στο κάτω κάτω ο στρατηγός δεν είναι δικηγόρος: ο πόλεμος θέλει πολύ περισσότερα έργα αντί λόγια.

Στην εκτέλεση των καθηκόντων του, ο στρατηγός πρέπει να ισορροπεί μεταξύ ορμητικότητας και ψυχραιμίας, προσοχής και τόλμης. Όπως η αλόγιστη αυτοπεποίθηση και υποτίμηση του κινδύνου μπορούν να οδηγήσουν σε τραγικές ήττες, η ολιγωρία μπροστά σε ευκαιρίες στερεί από το στρατό τη νίκη, αν δεν τον εκθέτει άμεσα στην εχθρική αντεπίθεση. Ότι και να γίνεται, η διατήρηση της νηφαλιότητας και της ψυχραιμίας είναι παραπάνω από απαραίτητα ποιοτικά στοιχεία του πολεμάρχου. Είτε αντικρίζει μία θριαμβευτική νίκη, είτε αντιλαμβάνεται πως είναι περικυκλωμένος από υπέρτερες δυνάμεις, ποτέ το μυαλό του δεν πρέπει να σκοτίζεται από συναισθήματα και πάθη. Σταθερός και λογικός, ο καλός στρατηγός υπολογίζει με σύνεση αλλά και την απαραίτητη ταχύτητα την επόμενη κίνηση, ώστε η κρίση του να μην θολώσει από το φόβο ή την έξαψη της μάχης. Η διατήρηση αυτής της ισχυρής στάσεως μπορεί να κάνει τη διαφορά από μία οργανωμένη αναδίπλωση σε μία άτακτη φυγή, ή από την πειθαρχημένη καταδίωξη του αντιπάλου στο να παρασυρθούν οι ρωμαϊκές δυνάμεις σε ενέδρα.

Παρά την υψηλή του θέση, που συνίσταται σε μεγάλο βαθμό να δίνει εντολές και να απαιτεί αποτελέσματα, ο στρατηγός πρέπει να αναπτύξει μία καλή και βαθιά σχέση με τους στρατιώτες του. Δεν είναι απλά ο προϊστάμενος τους, αλλά ο αρχηγός τους, το πρότυπο, ο εμπνευστής. Για να ανταπεξέλθουν και να αποδώσουν στο μέγιστο, πρέπει να μεριμνήσει για αυτούς. Ενώ το αξίωμα και οι πόροι του επιτρέπουν στο στρατηγό να ζει με μεγάλες ανέσεις και να παρακολουθεί τους πολεμικούς κινδύνους σε απόσταση ασφαλείας, εκείνος πρέπει να βρίσκεται δίπλα στους άνδρες του. Ο βίος του πρέπει να είναι απλός, το φαγητό του λιτό, η παρουσία του διαρκής σε κάθε πρόκληση και πρόβλημα. Όπως ο Αλέξανδρος έχυσε το νερό στην έρημο της Γεδρωσίας για να μην ξεδιψάσει εκείνος ενώ ο στρατός του υπέφερε, έτσι ο στρατηγός οφείλει να υποφέρει πρώτος κάθε δοκιμασία που ταλανίζει τις δυνάμεις του.

Όπως λέει ο Σουν Τζου, «αντιμετώπισε τους στρατιώτες σου σαν τα παιδιά σου, και θα σε ακολουθήσουν και στις βαθύτερες κοιλάδες. Βλέπε τους σαν να ήταν οι αγαπημένοι σου γιοι, και θα σταθούν δίπλα σου μέχρι θανάτου».

Ακριβοδίκαιος και στοργικός ων, ο ηγέτης δεν πρέπει φυσικά να ξεχνά την αυστηρότητα, απαραίτητη για τη διατήρηση της πειθαρχίας. Πιστοί κληρονόμοι της ρωμαϊκής στρατιωτικής παραδόσεως, οι Βυζαντινοί αξιωματικοί απαιτούσαν υπακοή από τους οπλίτες και προσήλωση στο σχέδιο, χωρίς δειλία ή άσκοπους ηρωισμούς. Όταν ο έφηβος Μανουήλ Κομνηνός, παρά τις εντολές του πατέρα του Ιωάννη Β΄, έκανε παράτολμες επιθέσεις κατά των Τούρκων που κρατούσαν την Νεοκαισάρεια (Πόντος), αντί να τιμηθεί, μαστιγώθηκε. Ο βασιλόπαις δεν εξαιρέθηκε από τον στρατιωτικό κανονισμό-αντίθετα η άμεση τιμωρία του για παράβαση εντολών ήταν απαραίτητη ακριβώς επειδή είχε τόσο υψηλή θέση. Πάντως ο συγγραφέας των «Τακτικών» συνιστά ο κολασμός των παραβατών του πολεμικού κώδικος να γίνεται μετά το πέρας της εκστρατείας, ώστε να μην δημιουργούνται πικρίες και να μην πέφτει το ηθικό των υπολοίπων.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Ο συμβολισμός του Πλούτου στην Βυζαντινή στρατηγική

Ο πλούτος δεν χρειάζεται ιδιαίτερες συστάσεις, ούτε περίπλοκες, βαθυστόχαστες αναλύσεις απαιτούνται για να φανεί η δύναμη του. Η κατοχή πόρων και χρήματος, η αυτάρκεια και η οικονομική ανεξαρτησία, η ασφάλεια σε δύσκολους καιρούς και οι ευκαιρίες ανάπτυξης βρίσκονται στο μυαλό όλων, είτε μιλάμε για έναν εργαζόμενο φοιτητή είτε για έναν πρωθυπουργό ή CEO πολυεθνικής. Όσο και εάν ορθώς επισημαίνεται η απατηλή ρευστή μορφή του χρήματος, κανείς δεν αμφισβητεί πως οι υλικοί πόροι είναι εκ των ων ουκ άνευ στη ζωή. Το άτομο, η οικογένεια, η επιχείρηση και το κράτος έχουν τα οικονομικά ως πρωτεύουσα μέριμνα τους, ενώ από εκεί συνήθως προκύπτουν οι πιο μεγάλες διαφωνίες, κρίσεις και ανταγωνισμοί. Μία ανθηρή και σταθερή οικονομία αποτελεί τη βάση της κρατικής ισχύος, καθώς όχι μόνο εξασφαλίζει ότι το σύστημα λειτουργεί αποτελεσματικά, αλλά μπορεί να επηρεάζει και τον περίγυρο του.

Η Ανατολική Ρωμαϊκή αυτοκρατορία ήταν σχεδόν για όλην της την ύπαρξη, από τα πλουσιότερα κράτη της γης και σίγουρα το πρώτο της Χριστιανοσύνης. Η ευνοϊκή θέση σε κόμβους εμπορίου, το σχετικά μεγάλο πληθυσμιακό και γεωγραφικό μέγεθος, η ύπαρξη πολλών πόλεων, η ανεπτυγμένη ναυσιπλοΐα που διαφύλασσε έναν ισχυρό στόλο, μαζί με τις πανάρχαιες βιοτεχνικές και καλλιτεχνικές παραδόσεις του ελληνορωμαϊκού και ανατολικού κόσμου, συνέβαλαν στη συγκέντρωση εντυπωσιακού πλούτου στο αυτοκρατορικό

θησαυροφυλάκιο. Πέρα από τις υποθέσεις του κράτους και του βασιλικού οίκου, πλουσιοπάροχα ζούσε η αριστοκρατία, η εμποροβιοτεχνική τάξη και ο ανώτερος κλήρος. Ειδικά σε ευνοϊκές περιόδους, η οικονομική ευρωστία άγγιζε και ωφελούσε το σύνολο της κοινωνίας, οδηγώντας στο υψηλότερο μορφωτικό επίπεδο της εποχής.

Έχουμε αλλού αναφέρει πως ένα μεγάλο μέρος της στρατηγικής και της πολιτικής γενικότερα είναι επικοινωνία. Το θέμα δεν είναι μόνο τι κάνεις ή τι μπορείς να κάνεις, αλλά και πως το επιδεικνύεις και διαφημίζεις. Ο πλούτος δεν είναι μόνο ένα εργαλείο, αλλά ένα σύμβολο. Για αυτό βασιλείς και κυβερνήτες κατασκεύαζαν πανάκριβα μνημεία, για αυτό σύγχρονες κυβερνήσεις ανταγωνίζονται ποια θα αναλάβει το επόμενο Μουντιάλ ή Ολυμπιακούς Αγώνες... μέχρι τους ιδιώτες που επενδύουν σε αυτοκίνητα, ρολόγια και ρούχα με ποσά πολύ μεγαλύτερα από όσο θα δικαιολογούσε η πρακτική ανάγκη.

Ο πλούτος συμβολίζει άνεση και επιτυχία. Δημιουργεί ένα συναίσθημα ασφαλείας και σιγουριάς, στον κατέχοντα και στον θεατή. Προβάλλει υγεία, ζωτικότητα, αρμονία και τάξη. Αν και συχνά αποτελεί δώρο της τύχης ή αποτέλεσμα κληρονομιάς, η οικονομική ευμάρεια υπαινίσσεται ευφυΐα, δημιουργικότητα και επιδεξιότητα σε κάποιον τομέα. Οι Άραβες συγγραφείς μιλούν με θαυμασμό για τα εξάισια έργα που έφτιαχναν Ρωμιοί χρυσοχόοι, αγγειοπλάστες, σιδηρουργοί, τεχνίτες και αρχιτέκτονες. Ο πλούτος δεν είναι εύκολο να συσσωρευθεί ούτε να συντηρηθεί. Οι άνθρωποι που τον κατέχουν μοιάζουν μακάριοι στα μάτια των υπολοίπων, προκαλούν δέος. Απειράριθμες είναι οι αναφορές ταξιδευτών, εμπόρων και διπλωματών για το μεγαλείο της Κωνσταντινουπόλεως, μιας πόλης πιο λαμπρής, μεγάλης και πλούσιας από κάθε άλλη στην Ευρώπη. Οι χρονικογράφοι της Δ' Σταυροφορίας έλεγαν, με μια γενναιοτάτη δόση υπερβολής, πως τα τείχη της Νέας Ρώμης περιέκλειαν τα 2/3 του παγκοσμίου πλούτου. Όταν οι Φράγκοι μπήκαν μέσα στην Πόλη και άρχισαν να την λεηλατούν, βασάνιζαν μέχρι και τους ζητιάνους για να τους αποκαλύψουν τους κρυμμένους θησαυρούς τους. Δεν χωρούσε ο νους τους να υπάρχει Ρωμιός φτωχός! Ο πλούτος και η εικόνα του δικαιολογούσαν την θέση της Ρωμανίας στην κορυφή της ιεραρχίας των βασιλείων, με τον ίδιο πως σε μία κοινωνία οι οικονομικές διαφορές και η επικοινωνία τους διαφοροποιεί τους έχοντες, τους μη έχοντες και τους ενδιάμεσους.

Από την οικονομική ευφορία προκύπτει ισχύς. Ισχύς άμεση και έμμεση, σκληρή και ήπια. Ο χρυσός (το διάσημο για την σταθερότητα και παγκόσμια κυκλοφορία ρωμαϊκό νόμισμα) υψώνει τείχη, πληρώνει και εκπαιδεύει στρατιώτες, ναυπηγεί πλοία, κτίζει έργα προνοίας και υποδομής: από την άλλη στέλνει δώρα, εξασφαλίζει συμμαχίες και αμβλύνει έχθρες. Όλοι θέλουν να προσεταιριστούν ένα κράτος που ευημερεί-ξέρουν πως και εκείνοι θα ωφεληθούν μαζί του. Η έκφραση «σε πουλάω και σε αγοράζω» θα πρέπει να πέρασε πολλές φορές από το νου των Ρωμαίων βασιλέων, αξιωματούχων και απεσταλμένων, όταν αντιμετώπιζαν ξένες δυνάμεις. Με την κατάλληλη αμοιβή τρίτοι παράγοντες μπορούσαν να επιθεθούν στους εχθρούς της αυτοκρατορίας, ενώ ακόμη και σε περίπτωση ήττας και στρατιωτικής αδυναμίας, με αρκετό χρυσό ο αντίπαλος

μπορεί να πειστεί να συνομολογήσει ειρήνη. Αυτό το τελευταίο ενδεχόμενο ήταν συχνά ταπεινωτικό και οικονομικά οδυνηρό για τους Ρωμαίους, που κατά καιρούς αναγκάστηκαν να δώσουν ιλιγγιώδη ποσά σε Ούνους, Πέρσες, Άραβες και Βουλγάρους-έμοιαζε με φόρο υποτέλειας. Προτιμότερος όμως ο φόρος παρά η πλήρης ήττα και καταστροφή. Ο τροχός θα γυρίσει και εν ευθέτω χρόνο οι ρωμαϊκές δυνάμεις θα πάρουν την εκδίκηση τους.

Όπως όλα τα υλικά πράγματα, το χρήμα και οι πόροι φθείρονται, γλιστρούν και χάνονται, δείχνοντας συχνά την ηθική και ψυχολογική γύμνια των πρώην κατόχων τους. Όμως όταν υπάρχει ακμή, η ευμάρεια δίνει μία ψευδαίσθηση αιωνιότητας. Μνημεία σαν την Αγία Σοφία στέκονται ακόμη μεγαλόπρεπα, διαλαλώντας την πίστη των Ρωμαίων στο Θεό και την εύνοια Του προς εκείνους. Όταν οι Ρώσοι απεσταλμένοι επισκέφθηκαν για πρώτη φορά την Μεγάλη Εκκλησία, έγραψαν ενθουσιασμένοι πως δεν ήξεραν αν βρίσκονται στον ουρανό ή τη γη-εκεί μέσα σίγουρα κατοικεί ο Θεός. Οι άριστα «σκηνοθετημένες» πομπές της βασιλικής αυλής στους δρόμους της Κωνσταντινουπόλεως, ο υπερυψωμένος θρόνος του αυτοκράτορος στα ανάκτορα περιστοιχισμένος από μηχανικά πουλιά και λιοντάρια που κελαηδούσαν και βρυχώντο, ξεπερνούσαν την εικόνα μιας πλούσιας και εξελιγμένης κοινωνίας. Ειδικά στα άμαθα και στερημένα μάτια του νομάδος φυλάρχου, του Δυτικού φεουδάρχου και του Ρωμαίου χωρικού αυτά τα πράγματα έμοιαζαν εξωπραγματικά, υπερφυσικά σχεδόν. Εν τέλει δεν πρέπει να ξεχνάμε πως ναι μεν ο χριστιανισμός, μέσα από τις γραφές και τους πατέρες, στηλιτεύει τον πλούτο και καλεί σε εγκράτεια, εθελοντική πενία και φιλανθρωπία, δεν λείπουν τα παραδείγματα όπου η ευμάρεια συνιστά ευλογία Κυρίου. Βιαστικά θα αναφέρουμε «τα αγαθά του Αβραάμ και του Ισαάκ και του Ιακώβ», τα πλούτη που έχασε μα ύστερα ανέκτησε ο δίκαιος Ιωβ και την πολυτέλεια με την οποία προίκισε το Ναό ο προφητάναξ Σολωμών.

Από την άλλη μεριά τα πλούτη φέρνουν προβλήματα και μειονεκτήματα, αντιστάθμισμα στα όντως απτά οφέλη τους. Η ευημερία σε καθιστά στόχο υπολοίπων, που συχνά θα θελήσουν να επωφεληθούν, να παρασιτήσουν (βλέπε τα καταστροφικά εμπορικά προνόμια της Βενετίας και των άλλων ιταλικών πόλεων) ή απλά να πάρουν τα αγαθά για τον εαυτό τους. Ο φθόνος ακολουθεί την επιτυχία, αυτό είναι νόμος της φύσεως. Η αρπαγή ή ο εκβιασμός χορηγιών και συμφερούσων συμφωνιών υπήρξαν η αφορμή για τις περισσότερες επιθέσεις που δέχθηκε η Ανατολική Ρωμαϊκή αυτοκρατορία. Στο εσωτερικό μέτωπο, η ασφάλεια και η ευζωία που εξασφαλίζει η οικονομική ευρωστία μπορεί να διαφθείρουν. Η ευδαιμονία φέρνει καλοπέραση, φιληδονία, τρυφηλότητα, αμαρτία, απουσία σκληραγωγήσεως και εξάσκησης των ενστίκτων της επιβιώσεως. Όταν έρχεται η δύσκολη στιγμή, ο καλομαθημένος άνθρωπος (ή κοινωνία) συχνά βρίσκεται ευάλωτος. Αυτές τις κατηγορίες περί μαλθακών, «θηλυπρεπών Ελλήνων» εξαπέλυαν κατά της αυτοκρατορίας οι εχθροί της, ιδίως οι Δυτικοί. Ακόμη και οι άνθρωποι της ρωμαϊκής υπαίθρου διαμαρτύρονταν πως η καλοπέραση έχει κάνει τους Κωνσταντινουπολίτες εγωιστές και αδιάφορους για τα προβλήματα των ομοεθνών τους:

«Εσείς, τρυφεροί της Κωνσταντινούπολης πολίτες, δε νοιάζεστε για ό,τι συμβαίνει έξω από τις πύλες των τειχών. Ουδέποτε επισκεφθήκατε τις μακρινές επαρχίες ή τις γειτονικές πόλεις να διδάξετε ευνομία. Μένετε στην πόλη σας και φροντίζετε την ευζωία σας. Σ' αυτές στέλνετε μόνοι τους φορολόγους με δόντια θηρίων»

Τελικά αυτός ο κόσμος δεν άλλαξε και πολύ. Απλά σήμερα αυτήν την απελπισία βιώθουν και όσοι μένουν στις πόλεις.

Μαχητικό πνεύμα ή συντήρηση: Το Βυζάντιο ως δύναμη Status Quo

Αυτοκρατορία σημαίνει κατάκτηση, εξαπλώση, κυριαρχία. Σημαίνει ενέργεια που καίει και φωτίζει σαν φωτιά, που δημιουργεί θαύματα και συντρίβει ανελέητα ό,τι σταθεί μπροστά της. Είναι η ανθρώπινη δυνατότητα για καλό (δημιουργία, τάξη, όραμα) και κακό (αρπαγή, βία, καταπίεση) στο έπακρο της. Εδώ υψώνει μνημεία, συνθέτει λαμπρά έργα πολιτισμού, ανεβάζει το επίπεδο διαβίωσης, φέρνει πιο κοντά τους λαούς. Εκεί αφήνει πίσω της ερήμους, ληστεύει, λεηλατεί, σφάζει, απορροφά και εξαλείφει γλώσσες και κουλτούρες.

Έτσι ήτανε και η Ρώμη. Ξεκινώντας ως μία μικρή πόλη-κράτος της κεντρικής Ιταλίας, η Αιωνία Πόλη ανέπτυξε νωρίς ένα πολεμοχαρές και πατριωτικό πνεύμα που την οδήγησε πρώτα στην ενοποίηση της Ιταλίας και μετά στην κατάκτηση όλης της λεκάνης της Μεσογείου και μεγάλων τμημάτων της ηπειρωτικής Ευρώπης και της Μέσης Ανατολής. Η Ρώμη άφησε πίσω της διανοητική και υλική κληρονομιά ανάλογη του φυσικού της μεγέθους: θεσμούς, γλώσσα, γνώσεις, δημόσια έργα, ναούς, ποιήματα, νόμους. Δυστυχώς όμως η Ρωμαϊκή αυτοκρατορία δε χαρακτηριζόταν μόνο από εργατικότητα, πειθαρχία και ανήσυχα πνεύματα. Οι κατακτήσεις της συχνά συνοδεύονταν από σφαγές και εξοντώσεις λαών που σήμερα θα λέγαμε γενοκτονίες. Το δίκαιο της ήταν σκληρό και άτεγκτο, χωρίς μέριμνα για τις γυναίκες και τα παιδιά, ενώ στρατιές δούλων ζούσαν μέσα στην αθλιότητα.

Ύστερα ήρθε το «Βυζάντιο». Η μεταμορφωμένη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία διατήρησε τον πυρήνα των πεποιθήσεων και του πολιτισμού της, με τη μετάβαση του κέντρου βάρους στην Ανατολή να αναδεικνύει το ελληνικό στοιχείο και τον εκχριστιανισμό να καταπραΰνει το νομικό σύστημα και τα ήθη. Είχε όμως μία βασική διαφορά: ενώ η Ρώμη στις δόξες της διεξήγαγε επεκτατικούς πολέμους και κέρδιζε μεγάλες κατακτήσεις, η Νέα Ρώμη φάνηκε γενικά μία συντηρητική, αμυντική δύναμη, αρκούμενη στην υπεράσπιση των ήδη κτηθέντων ή στην ανάκτηση των απολεσθέντων. Αυτό δημιουργεί μία κάποια έκπληξη, αφού είπαμε πως η αυτοκρατορία έχει βασικό γνώρισμα την εξαπλώση. Το μοτίβο υπάρχει παντού: στους Πέρσες, τους Μογγόλους, τους Τούρκους, τους Βρετανούς...

Η παρεξήγηση αίρεται όταν τονίσουμε το γεγονός πως το «Βυζάντιο» δεν ήταν μία ξεχωριστή, νέα αυτοκρατορία, αλλά η ίδια και αυτή με την αρχαία Ρωμαϊκή, έχοντας υποστεί σημαντικές εσωτερικές αλλαγές. Οι Ανατολικοί Ρωμαίοι δεν

έκαναν κατακτήσεις διότι εδαφικά το κράτος τους είχε ήδη φτάσει στο απόγειο του. Άλλωστε η μεσαιωνική αυτοκρατορία, ύστερα από την κρίση της Υστέρου Αρχαιότητας, είχε μείνει εδαφικά, πληθυσμιακά και οικονομικά ακρωτηριασμένη από τις γερμανικές εισβολές στη Δύση, ενώ πολύ σύντομα από την Ανατολή εξερράγη η ισλαμική θύελλα. Πρώτη μέριμνα ήταν η επιβίωση και ύστερα, ει δυνατόν η ανάκτηση. Το διαρκές εμπρός-πίσω με τους ξένους εισβολείς (π.χ. Άραβες) και η σταδιακή συρρίκνωση του κράτους με την πάροδο των αιώνων τροφοδότησε το αφήγημα περί «ξεπεσμένης», κατώτερης αυτοκρατορίας (*bas empire*) που απλά συνιστούσε έναν αργό εκφυλισμό της αρχαίας Ρώμης.

Ακόμη και στην εποχή των Παλαιολόγων, οι Ρωμαίοι συγγραφείς κατανοούσαν την κληρονομιά τους ως το σύνολο της αρχαίας αυτοκρατορίας, μέχρι και τις βρετανικές νήσους. Είτε η Ρωμανία μεσουρανούσε είτε αγωνιούσε για την επιβίωση της, πάντα εκήρυττε το δικαίωμα της στην κοσμοκρατορία (*dominium mundi*) και ονόμαζε την βασιλέα της εκλεκτό του Χριστού στη Γη και πατρός-προϊσταμένου όλων των ανθρωπίνων εξουσιών και κοινωνιών. Στις καλές περιόδους αυτό το αφήγημα λειτουργούσε ως πολλαπλασιαστής ισχύος (γόητρο, ήπια/έμμεση επιρροή). Στις κακές μπορούσε να χρησιμεύσει ως αντιστάθμισμα της υλικής αδυναμίας, αν και συχνότερο προκαλούσε απλά οίκτο ή θυμηδία.

Η απουσία μεγάλων, νέων κατακτήσεων από τους μεσαιωνικούς Ρωμαίους μπορεί να ερμηνευθεί με το σχήμα νεαρού-ωρίμου πολιτισμού, το οποίο χρησιμοποιεί μεταξύ άλλων ο Γερμανός ιστορικός Oswald Spengler στο κλασικό του έργο «Η παρακμή της Δύσεως». Ένας νεαρός πολιτισμός ξεκινά όπως ένας νέος άνθρωπος. Δεν έχει ιδιαίτερη σοφία, εκλέπτυνση και πείρα, αλλά μέσα του βράζει από ενεργητικότητα, ζωντάνια και πάθος για εξερεύνηση, περιπέτεια και κατορθώματα. Ένας μικρός φύλαρχος ελέγχει μία περιοχή, ληστεύει και σφάζει τους γείτονες του, μέχρι που αποκτά πολλά εδάφη και πλούτη για να εγκαθιδρύσει ένα οργανωμένο κράτος εντός του οποίου θα αναπτυχθεί η οικονομία, ο πνευματικός πολιτισμός κ.α. Όταν επέρχεται η ωριμότητα, αυτός ο πολιτισμός μοιάζει με τον μεσήλικα ή ηλικιωμένο άνθρωπο. Έχει μάθει πολλά, έχει γνώσεις, σύνεση και σκέψη κατασταλαγμένη. Όμως πια το σώμα του έχει φθαρεί και είναι κουρασμένος. Δεν έχει δύναμη και όρεξη για νέες ανδραγαθίες: έχει «βολευτεί» στις παλαιές επιτυχίες του, επαναπαύεται, συντηρεί την τρέχουσα άνεση και ευζωία του. Είναι όμως ένα βήμα πριν τον θάνατο, οπότε θα έρθουν άλλοι, ακατέργαστοι αλλά θυελλώδεις, να τον ανατρέψουν και ο κύκλος να αρχίσει από εκεί που ξεκίνησε. Η αρχαία Ρώμη, λοιπόν, από τον καιρό που ο Ρωμύλος μάζεψε κοντά του τους ληστές και περιθωριακούς της περιοχής και απήγαγε τις γυναίκες των Σαβίνων, άρχισε με την πείνα του περιθωριακού και την επιθετικότητα αυτού που δεν είχε και πολλά να χάσει.

Από την άλλη, οι δυσκολίες που αντιμετωπίζει η νεαρή δύναμη την οπλίζουν με πείσμα και επινοητικότητα: πενία τέχνας κατεργάζεται. Αν και το να πούμε ότι όσο μεγαλύτερες οι δυσκολίες τόσο περισσότερο αναπτύσσεται ο πολιτισμός θα ήταν υπερβολικό και επιπόλαιο (αν ήταν έτσι στην ιστορία θα πρωταγωνιστούσαν οι έρημοι και τα βουνά αντί των πεδιάδων και των παραθαλασσιών περιοχών), σίγουρα η επανάπαυση της ισχύος μπορεί να μειώσει τα κίνητρα για διαρκή

βελτίωση. Η πολυδιάσπαση και διαρκής αλληλοσφαγή, καθώς και οι δύσκολες οικονομικές συνθήκες της δυτικής Ευρώπης δημιούργησαν έναν ανταγωνισμό που τροφοδότησε ένα κύμα εφευρέσεων και καινοτομιών από το 12ο αιώνα και ύστερα.

Υπό την λογική αυτή, η Ρωμανία γεννήθηκε ώριμη, ήδη εγκατεστημένη, φθασμένη, πλούσια και «συντηρητική». Για να μιλήσουμε με όρους διεθνούς πολιτικής, ήταν μία δύναμη καθεστωτική (status quo) που τον περισσότερο καιρό απέκρουε τις επιθέσεις των αναθεωρητικών, ανερχομένων δυνάμεων που ήθελαν να την εκτοπίσουν από το θρόνο της.

Πού μας αφήνει όμως αυτό; Ήταν η Ανατολική Ρωμαϊκή ιστορία απλά μία πορεία προς την παρακμή, μία στατική άμυνα, ένα damage control; Ένας απολιθωμένος, αρχαϊκός κόσμος τον οποίο ξεπέρασε η υπανάπτυκτη Δύση λόγω της ενεργητικότητος της; Κατ' επέκτασιν, τι μήνυμα περνά στον αναγνώστη, ειδικά το παιδί και το νέο, για τη διάπλαση του χαρακτήρος του;

Για τα πολλά προτερήματα και ωφέλειες της βυζαντινής στρατηγικής έχουμε μιλήσει αλλού. Η διπλωματική και πολεμική μηχανή – απαραίτητο συμπλήρωμα η μία της άλλης – δρούσαν και προετοιμάζονταν με έμφαση στην οργάνωση, τη μεθοδικότητα και τον σχεδιασμό. Υπό ιδανικές συνθήκες, τίποτε δε γινόταν στην τύχη. Η επιτυχία εξαρτάτο από την καλή ενημέρωση, την κατοχή αξιοπίστων πληροφοριών ουσιαστικά, την παραπλάνηση του αντιπάλου και την επαρκή υποστήριξη του στρατού, υλικά, ηθικά και διοικητικά. Η Ρωμανία διδάσκει το «έσο έτοιμος» και υπενθυμίζει, τόσο με τους θριάμβους όσο και με τις καταστροφές της, πως η επιπολαιότητα, η αντίδραση βάσει θυμικού και η πλημμελής προετοιμασία – αναγνώριση – εκτέλεση είναι συνταγή αποτυχίας.

Δεύτερον το βυζαντινό παράδειγμα εξαιρεί την οικονομία δυνάμεων και άρα την έμμεση προσέγγιση. Οι πόροι είναι πεπερασμένοι και η ευθεία σύγκρουση η πλέον αβέβαιη και επικίνδυνη. Κανείς δεν μπορεί να αντέξει αγώνα σε πολλά μέτωπα και κανείς δεν μπορεί αν επιβιώσει έχοντας κάνει τους πάντες εχθρούς. Όσο και εάν το ρίσκο είναι απαραίτητο ουσιαστικά για οτιδήποτε στη ζωή, τις περισσότερες φορές το τέχνασμα είναι ο καλύτερος φίλος του σχεδιάζοντος. Αν μη τι άλλο, προετοιμάζει και λειαίνει την οδό για την τελική, άμεση επίθεση.

Μ' αυτά και με εκείνα, ανάμεσα σε κόλπα, διπλωματίες και άλλα υποχθόνια μέτρα στα οποία αρέσκοντο πολύ, οι Ρωμαίοι ημών πρόγονοι δεν ήταν δειλοί, απόλεμοι Συβαρίτες. Θεολογικά και ιδεολογικά η αυτοκρατορία εκήρυσσε την ειρήνη και θεωρούσε τον πόλεμο τραγωδία, ακόμη και με αλλοθρήσκους. Έβλεπε όμως χωρίς ψευδαισθήσεις την αμείλικτη γεωπολιτική πραγματικότητα, ενώ ο λαός της έφερε επ' ώμου την πατριωτική και φιλοπόλεμη κληρονομιά της αρχαίας Ελλάδος και της Παλαιάς Ρώμης. Απειράριθμοι πόλεμοι μαρτυρούν την σθεναρή αντίσταση της Ρωμανίας στους εισβολείς, αλλά και το πάθος της να ξαναπάρει πίσω ό,τι έχασε. Αν κάποιοι τονίζουν την υποχώρηση των συνόρων με την πάροδο του χρόνου, θα πρέπει παράλληλα να δουν και τις αμέτρητες, συνεχείς και ενίοτε εντυπωσιακές αντεπιθέσεις. Η μεγάλη εποποιία των τριών στρατηλατών της Μακεδονικής δυναστείας (Νικηφόρος Φωκάς, Ιωάννης Τσιμισκής, Βασίλειος

Βουλγαροκτόνος), οι αναστηλώσεις των Κορνηνών και των Λασκαριδών, η επική *reconquista* του Ιουστινιανού στη Δύση, όλα μαρτυρούν ένα ζωηρό πολεμικό πνεύμα, επιθετικό, πεισματικό και ακούραστο, είτε στην υπεράσπιση είτε στην εκδίκηση, ακόμη και στην αγριότητα. Η εκστρατεία του αυτοκράτορος Ηρακλείου στην Περσία, οι άμυνες της Κωνσταντινουπόλεως κατά των Αράβων, η ύστατη θυσία του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου και η τιτανομαχία κατά των Ρως-Βίκινγκς στο Δορόστολο είναι από τις πιο ηρωικές στιγμές της Ελληνικής ιστορίας.

Στο εσωτερικό πεδίο, ο ανατολικός ρωμαϊκός πολιτισμός μόνο αδρανής και στάσιμος δεν έμεινε. Μας άφησε καταπληκτικά έργα τέχνης, αρχιτεκτονικά θαύματα, πραγματείες και ύμνους, εφευρέσεις και ποιήματα.

Εδώ κάνουμε ιστορία, όχι αγιογραφίες. Κανείς δεν αποκαλεί τη Ρωμανία τέλεια πολιτεία και παράδεισο επί Γης, όσο και εάν οι αλαζόνες κάτοικοι της την αποκαλούσαν (βλάσφημα μέσα στην ευσέβεια τους) Νέα Ιερουσαλήμ. Όμως η εικόνα της στασιμότητας, της νωθρότητας και της μιζέριας μας στερεί ένα άριστο πρότυπο, ειδικά για τις ψυχές που μέσα από τα βιβλία της ιστορίας ψάχνουν αν βρουν πηγές θάρρους, δημιουργικότητας και ανατάσεως.

Βρισκόμαστε στη σκιά γιγάντων. Πρέπει λοιπόν να οραματιστούμε κοιτώντας τον κόσμο από τους ώμους τους.

ΕΠΙΛΕΓΟΜΕΝΑ

[Το ιστολόγιο μου – Ιστορία, Θρησκεία, Πολιτική](#)

[Ιστοσελίδα Γνώσης και Ανάλυσης Cognosco Team](#)

[Βίντεο Cognosco Team στο Youtube](#)